

Λουί Ατζουσέρ, Για τον Μαρξ
(μικρ.: Τάκης Καγεζής), Αθήνα:
Γράμματα, 1978, σσ. 219-257.

VII

ΜΑΡΕΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ

«Η αναλυτική μου μέθοδος δέν ξεκινά
ἀπό τόν ἀνθρώπο ἀλλά ἀπό τήν οἰκο-
νομικά δεδομένη κοινωνική περίοδο...»
Κ. Μάρξ, Σημειώσεις στό *Lehrbuch der
politischen Ökonomie* τοῦ A. Wagner

Ο Σοσιαλιστικός Ανθρωπισμός είναι στην ημερήσια διάταξη.

Έχοντας μπει στην περίοδο που από τό σοσιαλισμό (στόν καθένα ανάλογα μέ τήν εργασία του) θά οδηγήσει στόν κομμουνισμό (στόν καθένα ανάλογα μέ τίς ανάγκες του), ή Σοβιετική Ένωση διακηρύσσει τό σύνθημα: Τά πάντα γιά τόν Άνθρωπο, καί θίγει καινούργια θέματα: έλευθερία του ατόμου, σεβασμός τής νομιμότητας, αξιοπρέπεια τής προσωπικότητας. Στά εργατικά κόμματα, εκθειάζονται τά επιτεύγματα του σοσιαλιστικού ανθρωπισμού καί αναζητούνται οί θεωρητικοί του τίτλοι στό *Κεφάλαιο* καί, όλο καί συχνότερα, στά νεανικά έργα του Μάρξ.

Είναι ένα ιστορικό γεγονός. Μπορούμε μάλιστα νά αναρωτηθούμε κατά πόσο ό σοσιαλιστικός ανθρωπισμός δέν αποτελεί ένα θέμα αρκετά καθησυχαστικό καί έλκυστικό, έτσι ώστε νά κάνει δυνατό ένα διάλογο μεταξύ κομμουνιστών καί σοσιαλδημοκρατών, κι επιπρόσθετα μιά ακόμα πλατύτερη επικοινωνία μέ αυτούς τούς ανθρώπους «καλής θελήσεως» που αρνούνται τόν πόλεμο καί τήν άθλιότητα. Σήμερα, ή πλατιά λεωφόρος του Άνθρωπισμού μοιάζει νά οδηγεί, κι αυτή επίσης, στό σοσιαλισμό.

Πραγματικά, ή επαναστατική πάλη είχε πάντα γιά στόχο της τό τέλος τής εκμετάλλευσης καί συνεπώς τήν απελευθέρωση του ανθρώπου, αλλά, στην πρώτη της ιστορική φάση όφειλε νά πάρει, όπως τό πρόβλεψε ό Μάρξ, τή μορφή τής πάλης των τάξεων. Τότε ό επαναστατικός ανθρωπισμός δέ μπορούσε νά είναι παρά ένας «ταξικός ανθρωπισμός», ό «προλεταριακός ανθρωπισμός». Τέλος τής εκμετάλλευσης του ανθρώπου, σήμαινε τέλος τής ταξικής εκμετάλλευσης. Άπελευθέρωση του ανθρώπου σήμαινε απελευθέρωση τής εργατικής τάξης καί, πριν απ' όλα, απελευθέρωση μέσω τής δικτατορίας του προλεταριάτου. Γιά περισσότερο από σαράντα χρόνια, ό «σοσιαλιστικός ανθρωπισμός» στην ΕΣΣΔ, μέσα από γιγάντιους αγώνες, εκφράστηκε μέ όρους ταξικής δικτατορίας πριν εκφραστεί μέ όρους προσωπικής έλευθερίας¹.

1. Έννοούμε εδώ τόν «ταξικό ανθρωπισμό» μέ τήν έννοια που ό Λένιν έλεγε γιά τή σοσιαλιστική επανάσταση του Όκτώβρη ότι είχε δώσει τήν έξουσία στους εργαζόμενους, εργάτες καί φτωχούς χωρικούς, καί ότι έξασφάλι-

Τό τέλος τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου ἀνοίγει μιά δεύτερη ἱστορική φάση στήν ΕΣΣΔ. Οἱ σοβιετικοί λένε: σέ μᾶς οἱ ἀνταγωνιστικές τάξεις ἐξαφανίστηκαν, ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου ἐκπλήρωσε τή λειτουργία της, τό κράτος δέν εἶναι πιά ταξικό κράτος ἀλλά τό κράτος ὅλου τοῦ λαοῦ (τοῦ καθενός). Πράγματι, οἱ ἄνθρωποι στήν ΕΣΣΔ ἀντιμετωπίζονται στό ἐξῆς σάν πρόσωπα. Ὅποτε, βλέπουμε πώς τά θέματα τοῦ ταξικοῦ ἀνθρωπισμοῦ τά διαδέχονται τά θέματα τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἀνθρωπισμοῦ τοῦ προσώπου.

Ἐδῶ καί δέκα χρόνια, ὁ σοσιαλιστικός ἀνθρωπισμός δέν ὑπῆρχε παρά μέ μιά μόνη μορφή: τοῦ ταξικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Σήμερα ὑπάρχει μέ δύο μορφές: τή μορφή τοῦ ταξικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἐκεῖ ὅπου κυριαρχεῖ ἀκόμα ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου (Κίνα, κλπ.), καί τή μορφή τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τοῦ (σοσιαλιστικοῦ) προσώπου, ἐκεῖ ὅπου ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου εἶναι ξεπερασμένη (ΕΣΣΔ). Δυό μορφές πού ἀντιστοιχοῦν σέ δύο ἀναγκαῖες ἱστορικές φάσεις. Μέσα στόν ἀνθρωπισμό τοῦ «προσώπου» ὁ «ταξικός» ἀνθρωπισμός μπορεῖ νά ὀραματίζεται τό δικό του μέλλον, πραγματωμένο.

Αὐτή ἡ μεταβολή τῆς ἱστορίας φωτίζει ὀρισμένες μεταβολές τῶν πνευμάτων. Ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, πού ἀπέριπταν οἱ σοσιαλδημοκράτες στό ὄνομα τοῦ (ἀστικοῦ) «ἀνθρωπισμοῦ» τοῦ προσώπου, καί πού τούς ἔφερνε σέ σφοδρή ἀντίθεση μέ τούς κομμουνιστές, ἔχει ξεπεραστεῖ στήν ΕΣΣΔ. Ἀκόμα καλύτερα, προβλέπεται ὅτι ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου θά μπορέσει νά πάρει στή Δύση εἰρωνικές καί βραχύβιες μορφές. Ἀπ' τή στιγμή αὐτή διαγράφεται ἕνα εἶδος συνάντησης μεταξύ δύο «ἀνθρωπισμῶν» τοῦ προσώπου: τό σοσιαλιστικό ἀνθρωπισμό καί τό φιλελεύθερο ἀστικό ἢ χριστιανικό ἀνθρωπισμό. Ἡ «φιλελευθεροποίηση» τῆς ΕΣΣΔ προσφέρει ἐγγυήσεις στό δεύτερο. Ὅσο γιά τό σοσιαλιστικό ἀνθρωπισμό, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὄχι μόνο σάν ἡ κριτική τῶν ἀντιφάσεων, ἀλλά ἐπίσης καί κυρίως σάν ἡ ἐκπλήρωση «τῶν πιό εὐγενικῶν» προσδοκιῶν τοῦ ἀστικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Μέσα του ἡ ἀνθρωπότητα θά βρεῖ πραγματωμένο ἐπιτέλους τό χιλιόχρονο ὄνειρό της, πού παρουσιάστηκε στίς πρῶτες ἐκδηλώσεις τῶν προηγούμενων ἀνθρωπισμῶν, χριστιανικῶν ἢ ἀστικῶν: τό νά ἔρθει ἐπιτέλους ἡ βασιλεία τοῦ Ἀνθρώπου μέσα στόν ἄνθρωπο καί μεταξύ τῶν ἀνθρώπων.

ζε, γιά λογαριασμό τους, συνθηκες ζωῆς, δράσης καί ἀνάπτυξης πού δέν εἶχαν γνωρίσει ποτέ προηγούμενα: δημοκρατία γιά τούς ἐργαζόμενους, δικτατορία πάνω στους καταπιεστές. Δέν ἐννοοῦμε τόν «ταξικό ἀνθρωπισμό» μέ τήν ἐννοια, πού τήν ξαναπῆραν ἀπό τά ἔργα νεότητας τοῦ Μάρξ, κατά τήν ὁποία τό προλεταριάτο, ἀντιπροσώπευε, μέσα στήν «ἀλλοτρίωσή» του, αὐτή τήν ἴδια τήν ἀνθρώπινη οὐσία, πού θά ὀφείλε νά ἐγγυηθεῖ τήν «πραγμάτωσή» της ἢ ἐπανάσταση: αὐτή τή «θρησκευτική» ἀντίληψη γιά τό προλεταριάτο («οἰκουμένη τάξη» ἀφοῦ εἶναι «ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου» σέ «ἐξέγερση ἐναντία στή δική του ἀποξένωση») τήν πῆρε ξανά ὁ νεαρός Λούκατς στό *Ἱστορία καί Ταξική Συνείδηση*.

Μέ αὐτό τόν τρόπο θά ἐκπληρωνόταν ἡ προφητική ὑπόσχεση τοῦ Μάρξ πού ἐμπεριέχεται στό *Χειρόγραφο τοῦ 1844*: «Ὁ κομμουνισμός... ὡς οἰκειοποίηση τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας ἀπό τόν ἄνθρωπο, αὐτός ὁ κομμουνισμός, ὡς ὀλοκληρωμένος νατουραλισμός = ἀνθρωπισμός...»

II

Γιά νά δοῦμε πέρα ἀπ' αὐτό τό γεγονός, γιά νά τό κατανοήσουμε, γιά νά γνωρίσουμε τό νόημα τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, δέν ἀρκεῖ οὔτε νά τό πιστοποιήσουμε οὔτε νά καταχωρήσουμε τίς ἐννοιες (ἀνθρωπισμός, σοσιαλισμός) μέσα στίς ὁποῖες τό γεγονός αὐτό αὐτοσυλλογίζεται. Πρέπει νά ἐλέγξουμε τούς θεωρητικούς τίτλους τῶν ἐννοιῶν γιά νά βεβαιωθοῦμε ὅτι μᾶς παρέχουν πράγματι μιά ἀληθινή ἐπιστημονική γνώση γι' αὐτό τό γεγονός.

Τό ζευγάρι «ἀνθρωπισμός-σοσιαλισμός» ἐμπεριέχει ἀκριβῶς μιά χτυπητή θεωρητική ἀνισότητα: στό πλαίσιο τῆς μαρξιστικῆς ἀντίληψης, ἡ ἐννοια «σοσιαλισμός» εἶναι ὄντως ἐπιστημονική ἐννοια, ἡ ἐννοια ἀνθρωπισμός ὁμως δέν εἶναι παρά *ἰδεολογική* ἐννοια.

Ἄς συνεννοηθοῦμε: δέν πρόκειται νά ἀμφισβητήσουμε τήν πραγματικότητα πού εἶναι ἐπιφορτισμένη νά χαρακτηρίσει ἡ ἐννοια σοσιαλιστικός ἀνθρωπισμός, ἀλλά νά προσδιορίσουμε τή θεωρητική ἀξία αὐτῆς τῆς ἐννοιας. Λέγοντας ὅτι ἡ ἐννοια ἀνθρωπισμός εἶναι μιά ἰδεολογική ἐννοια (κι ὄχι ἐπιστημονική), βεβαιώνουμε ταυτόχρονα ὅτι δηλώνει μέν ἕνα σύνολο ἀπό ὑπάρχουσες πραγματικότητες, σ' ἀντίθεση ὁμως μέ μιά ἐπιστημονική ἐννοια, δέν παρέχει τό μέσο γιά νά τίς γνωρίσουμε. Δηλώνει, μ' ἕναν ἰδιαίτερο τρόπο (ἰδεολογικό), ὑπάρξεις, ἀλλά δέ δίνει τήν οὐσία τους. Τό νά συγχέουμε αὐτές τίς δύο τάξεις πραγμάτων θά σήμαινε ὅτι ἀπαγορεύουμε στούς ἑαυτούς μας κάθε γνώση, ὅτι συντηροῦμε τή σύγχυση καί ὅτι κινδυνεύουμε νά πέσουμε σέ σφάλματα.

Γιά νά ἔχουμε μιά σαφή εἰκόνα, θά ἐπικαλεσθῶ μέ συντομία τήν ἐμπειρία τοῦ Μάρξ, ὁ ὁποῖος ἔφτασε στήν ἐπιστημονική θεωρία τῆς ἱστορίας, μέ μόνο ἀντάλλαγμα μιά ριζική κριτική τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία τοῦ χρησίμευε σάν θεωρητικό θεμέλιο στά νεανικά του χρόνια (1840-45). Χρησιμοποῶ τόν ὄρο «θεωρητικό θεμέλιο» μέ τήν αὐστηρή του ἐννοια. Γιά τό νεαρό Μάρξ, ὁ «Ἀνθρωπος» δέν ἦταν μόνο μιά κραυγή πού κατάγγελλε τήν ἀθλιότητα καί τή δουλεία. Ἦταν ἡ θεωρητική ἀρχή τῆς ἀντίληψης του γιά τόν κόσμο καί τῆς πρακτικῆς του στάσης. Ἡ «Οὐσία τοῦ Ἀνθρώπου» (ἐλευθερία-λόγος ἢ κοινότητα) θεμελιώνε ταυτόχρονα μιά αὐστηρή θεωρία τῆς ἱστορίας καί μιά λογικά συναφή πρακτική.

Αὐτό φαίνεται στίς δύο φάσεις τῆς ἀνθρωπιστικῆς περιόδου τοῦ Μάρξ.

I. Ἡ πρώτη φάση κυριαρχεῖται ἀπό ἕναν ὀρθολογικό-φιλελεύθερο

άνθρωπισμό, πλησιέστερο στον Κάντ και τον Φίχτε παρά στον Χέγκελ. "Όταν ο Μάρξ πολεμά τη λογοκρισία, τους ρηνανικούς φεουδαρχικούς νόμους, τό δεσποτισμό της Πρωσίας, θεμελιώνει θεωρητικά τον πολιτικό του αγώνα, και τη θεωρία της ιστορίας που στηρίζει αυτό τον αγώνα, πάνω σε μία φιλοσοφία του ανθρώπου. 'Η ιστορία κατανοείται μόνο μέσω της ουσίας του ανθρώπου, που είναι έλευθερία και λόγος. 'Ελευθερία: είναι ή ουσία του ανθρώπου όπως ή βαρύτητα είναι ή ουσία των σωμάτων. 'Ο άνθρωπος, ή ίδια του ή ύπαρξη είναι ταγμένη στην έλευθερία. Είτε την αποποιείται είτε την αρνείται, παραμένει για πάντα μέσα της. «'Η έλευθερία αποτελεί σέ τέτοιο σημείο την ουσία του 'Ανθρώπου, που ακόμα και οι αντίπαλοί της την πραγματώνουν πολεμώντας την πραγματικότητά της... 'Η έλευθερία συνεπώς υπήρξε πάντα, άλλοτε σαν ιδιαίτερο πρόνómιο, άλλοτε σαν γενικό δικαίωμα»². 'Η διάκριση αυτή φωτίζει όλόκληρη την ιστορία: έτσι, ή φεουδαρχία είναι έλευθερία, αλλά μέ τη «μή ορθολογική» μορφή του προνομίου· τό σύγχρονο κράτος είναι έλευθερία, αλλά μέ την ορθολογική μορφή του καθολικού δικαίωματος. Λόγος: ο άνθρωπος είναι έλευθερία μόνο σαν λόγος. 'Η ανθρώπινη έλευθερία δέν είναι ούτε τό «καπρίσιο», ούτε ο ντετερμινισμός του συμφέροντος, αλλά, όπως τό ήθελαν ο Κάντ κι ο Φίχτε, αυτονομία, ύπακοή στον έσωτερικό νόμο του λόγου. 'Ο λόγος αυτός που «πάντα υπήρξε αλλά όχι πάντα μέ την ορθολογική μορφή»³ (παράδειγμα ή φεουδαρχία), υπάρχει επιτέλους, στή σύγχρονη εποχή, μέ τη μορφή του λόγου μέσα στό κράτος σαν τό μεγάλο όργανισμό όπου ή δικαϊκή ήθική και πολιτική έλευθερία πρέπει νά πραγματοποιηθεί και όπου κάθε πολίτης, υπακούοντας στους νόμους του κράτους, δέν υπακούει παρά στους φυσικούς νόμους του δικού του λόγου, του ανθρώπινου λόγου»⁴. 'Εξ ού και τό έργο της φιλοσοφίας: «'Η φιλοσοφία ζητάει νά είναι τό κράτος, κράτος της ανθρώπινης φύσης»⁵. Αυτή ή παράκληση απευθύνεται στό ίδιο τό κράτος· ως αναγνωρίζει την ουσία του, και θά γίνει λόγος, αληθινή έλευθερία των ανθρώπων, αναμορφούμενο τό ίδιο. 'Η φιλοσοφικο-πολιτική κριτική (ή όποια υπενθυμίζει στό κράτος τις ύποχρεώσεις του απέναντι στον έαυτό του) συνοψίζει την εποχή εκείνη τό πάν της πολιτικής: είναι ο έλεύθερος τύπος – ο έλεύθερος λόγος της ανθρωπότητας – αυτός που γίνεται ή ίδια ή πολιτική. Αυτή ή πολιτική πρακτική – που συνοψίζεται στή δημόσια θεωρητική κριτική, δηλαδή στή δημόσια κριτική μέσω του τύπου – και που απαιτεί σαν απόλυτη προϋπόθεσή της την έλευθερία του τύπου, είναι ή πρακτική του Μάρξ στην 'Εφημερίδα

2. 'Εφημερίδα του Ρήνου, «'Η 'Ελευθερία του Τύπου», 12 Μαΐου 1842.

3. Γράμμα στον Ρούγκε, Σεπτέμβρης 1843 – θαυμάσια διατύπωση που αποτελεί τό κλειδί της φιλοσοφίας της νεότητας του Μάρξ.

4. 'Εφημερίδα του Ρήνου, «Γιά τό κύριο άρθρο του φύλλου 179 της Kölnische Zeitung», 14 'Ιουλίου 1842.

5. Στο ίδιο.

του Ρήνου. 'Αναπτύσσοντας τη θεωρία του για την ιστορία, ο Μάρξ θεμελιώνει και νομιμοποιεί ταυτόχρονα τη δική του πρακτική: τη δημόσια κριτική του δημοσιογράφου, που τη θεωρεί σαν την κατ' έξοχή πολιτική δράση. Σ' αυτή τη Φιλοσοφία του Διαφωτισμού, τά πάντα αλληλοεξαρτώνται μέ συλλογιστική ακρίβεια.

II. 'Η δεύτερη φάση (1842-45) κυριαρχείται από μία καινούργια μορφή άνθρωπισμού: τον «κοινοβιακό» άνθρωπισμό του Φόουερμαχ. Τό κράτος-λόγος εκώφευσε στό λόγο: τό πρωσικό κράτος δέν αναμορφώθηκε. Είναι ή ίδια ή ιστορία που αποφάνθηκε μέ την κρίση αυτή πάνω στις αταπάτες του άνθρωπισμού του λόγου: οι νεαροί γερμανοί ριζοσπάστες περίμεναν από τό μνηστήρα του θρόνου, ότι σαν βασιλιάς θά κρατούσε τις φιλελεύθερες ύποσχέσεις που εξέγγειλε την περίοδο που περίμενε ν' ανέβει στό θρόνο. 'Ο θρόνος όμως έκανε τό φιλελεύθερο νά μεταβληθεί γρήγορα σε δεσπότη – τό κράτος, που όφειλε επιτέλους νά γίνει ο λόγος, αφού ήταν τέτοιο καθ' έαυτό, για άλλη μία ακόμα φορά δέ γέννησε παρά τον παραλογισμό. 'Απ' αυτή την τεράστια διάψευση – που οι νεαροί ριζοσπάστες την έζησαν σαν μία αληθινή ιστορική και θεωρητική κρίση – ο Μάρξ θά βγάλει τό συμπέρασμα: «Τό πολιτικό κράτος... έγκλείει συγκεκριμένα στις σύγχρονες μορφές του τις απαιτήσεις του λόγου. Δέ σταματά όμως εδώ. Παντού προϋποθέτει τον πραγματωμένο λόγο. Παντού όμως πέφτει εξίσου στην αντίφαση μεταξύ του θεωρητικού του όρισμού και των πραγματικών του υποθέσεων». 'Οπότε έγινε ένα αποφασιστικό βήμα: οι καταχρήσεις του κράτους δέ γίνονται αντιληπτές πιά σαν άπερισκεψίες του κράτους έναντι της ουσίας του, αλλά σαν μία πραγματική αντίφαση μεταξύ της ουσίας του (λόγος) και της ύπαρξής του (παραλογισμός). 'Ο άνθρωπισμός του Φόουερμαχ έδωσε συγκεκριμένα τη δυνατότητα νά σκεφτούν αυτή την αντίφαση, δείχνοντας μέσα στον παραλογισμό την άλλοτρίωση του λόγου, και μέσα σ' αυτήν, την άλλοτρίωση της ιστορίας του ανθρώπου, δηλαδή την πραγμάτωσή του»⁶.

6. 'Η συνάντηση αυτή ανάμεσα στον Φόουερμαχ και στή θεωρητική κρίση στην όποια είχε ήδη ρίξει ή ιστορία τους νεαρούς γερμανούς ριζοσπάστες, έξηγει τον ένθουσιασμό τους για τό συγγραφέα των Προσωρινών Θέσεων, της Ουσίας του Χριστιανισμού και των Αρχών της Φιλοσοφίας του Μέλλοντος. 'Ο Φόουερμαχ αντιπροσωπεύει πράγματι τη θεωρητική λύση στή θεωρητική κρίση των νεαρών διανοουμένων. Στον άνθρωπισμό του της άλλοτρίωσης, τους παρέχει πράγματι τις θεωρητικές έννοιες που τους δίνουν τη δυνατότητα νά συλλογιστούν την άλλοτρίωση της ανθρώπινης ουσίας σαν την απαραίτητη στιγμή για την πραγμάτωση της ανθρώπινης ουσίας· τον παραλογισμό (την άνορθολογική πραγματικότητα του κράτους) σαν την άναγκαία στιγμή για την πραγμάτωση του λόγου (της ιδέας του κράτους). Μ' αυτό τον τρόπο τους επιτρέπει νά στοχαστούν αυτό που είχαν μέ διαφορετικό τρόπο ύποστει σαν την ίδια την άνορθολογικότητα: τον άναγκαίο δεσμό μεταξύ του λόγου και του παραλογισμού. 'Ασφαλώς, αυτή ή σχέση παραμένει αιχμάλωτη μέσα σε μία φιλοσοφική ανθρωπολογία, που τη θεμελιώνει, μέ την άκόλουθη θεωρη-

Ὁ Μάρξ ἐξακολουθεῖ καί σ' αὐτό τό στάδιο νά πρεσβεύει μιά φιλοσοφία τοῦ ἀνθρώπου: «Τό νά εἶναι κανεῖς ριζοσπάστης, σημαίνει νά πιάνει τά πράγματα ἀπό τή ρίζα τους· ὅμως γιά τόν ἄνθρωπο, ἡ ρίζα εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος...» (1843). Ἀλλά τότε ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι ἐλευθερία-λόγος μόνο γιατί εἶναι ἀρχικά «*Gemeinwesen*», «κοινοβιακό ὄν», ἕνα ὄν πού δέν πραγματώνεται θεωρητικά (ἐπιστήμη) καί πρακτικά (πολιτική), παρά μέσα μόνο σέ καθολικές ἀνθρώπινες σχέσεις, τόσο μέ τούς ἀνθρώπους ὅσο καί μέ τά ἀντικείμενά του (ἡ ἐξωτερική φύση πού «ἐξανθρωπίζεται» μέ τήν ἐργασία). Καί ἐδῶ, ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου ἐξακολουθεῖ νά θεμελιώνει τήν ἱστορία καί τήν πολιτική.

Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἀλλοτρίωση καί ἡ παραγωγή τοῦ λόγου μέσα στόν παραλογισμό, τοῦ ἀληθινοῦ ἀνθρώπου μέσα στόν ἀλλοτριωμένο ἄνθρωπο. Στά ἀλλοτριωμένα προϊόντα τῆς ἐργασίας του (ἐμπορεύματα, κράτος, θρησκεία) ὁ ἄνθρωπος χωρίς νά τό γνωρίζει πραγματώνει τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτή ἡ ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου, πού παράγει τήν ἱστορία καί τόν ἄνθρωπο, προϋποθέτει σαφῶς μιά προσδιορισμένη προϋπάρχουσα οὐσία. Στό τέλος τῆς ἱστορίας, αὐτός ὁ ἄνθρωπος, πού ἔχει γίνει ἀπάνθρωπη ἀντικειμενικότητα, δέ θά ἔχει πιά παρά νά ξανασυλλάβει, σάν ὑποκείμενο, τή δική του φύση πού εἶναι ἀλλοτριωμένη μέσα στήν ἰδιοκτησία, τή θρησκεία καί τό κράτος, ὥστε νά γίνει καθολικός, ἀληθινός ἄνθρωπος.

Αὐτή ἡ καινούργια θεωρία γιά τόν ἄνθρωπο θεμελιώνει ἕνα καινούργιο τύπο πολιτικῆς δράσης: τήν πολιτική μιᾶς *πρακτικῆς* ἐπανοικειοποίησης. Ἡ ἐπίκληση τοῦ ἀπλοῦ λόγου τοῦ κράτους ἐξαφανίζεται. Ἡ πολιτική δέν εἶναι πιά ἀπλή θεωρητική κριτική, οἰκοδόμηση τοῦ λόγου μέσω τοῦ ἐλεύθερου τύπου, ἀλλά πρακτική ἐπανοικειοποίηση, ἀπό τόν ἄνθρωπο, τῆς φύσης του. Γιατί τό κράτος, ὅπως κι ἡ θρησκεία, εἶναι βέβαια ὁ ἄνθρωπος, ἀλλά ὁ ἄνθρωπος μέσα στήν ἀποξένωση· ὁ ἄνθρωπος εἶναι διχασμένος ἀνάμεσα στόν πολίτη (κράτος) καί τόν ἀστό (*homme civil*), δύο ἀφαιρέσεις. Στόν οὐρανό τοῦ κράτους, στά πλαίσια τῶν «δικαιωμάτων τοῦ πολίτη» ὁ ἄνθρωπος βιώνει φαντασιακά τήν ἀνθρώπινη κοινότητα, ἀπ' τήν ὁποία ἀποξενώνεται στή γῆ τῶν «δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου». Ἔτσι κι ἡ ἐπανάσταση δέ θά εἶναι πιά μόνο *πολιτική* (φιλελεύθερη ὀρθολογική μεταρρύθμιση τοῦ κράτους), ἀλλά «*ἀνθρώπινη*» («κομμουνιστική»), γιά νά ἀποδώσει στόν ἄνθρωπο τή φύση του πού εἶναι ἀλλοτριωμένη μέσα στίς φανταστικές μορφές τοῦ χρήματος, τῆς ἐξουσίας καί τῶν θεῶν. Ἀπό τή στιγμή αὐτή, τούτη ἡ ἐπανάσταση θά εἶναι τό κοινό ἔργο τῆς φιλοσοφίας καί τοῦ προλεταριάτου γιατί, στή φιλοσοφία, ὁ

τική ἐπιφύλαξη: τήν ἀναμόρφωση τῆς ἐννοίας ἀνθρώπου, ἀπαραίτητης γιά νά συλλογιστεῖ κανεῖς τήν ἱστορική σχέση τοῦ ἱστορικοῦ λόγου μέ τόν ἱστορικό παραλογισμό. Ὁ ἄνθρωπος παύει νά ὀρίζεται ἀπό τό λόγο καί τήν ἐλευθερία: γίνεται, κατά τήν ἴδια του τήν ἀρχή, «κοινοβιακός», συγκεκριμένη διϋποκειμενικότητα, ἀγάπη, ἀδελφότητα, «εἰδολογικό ὄν».

ἄνθρωπος ἐπιβεβαιώνεται θεωρητικά· στό προλεταριάτο ἀναιρεῖται πρακτικά. Ἡ διείσδυση τῆς φιλοσοφίας στό προλεταριάτο θά εἶναι ἡ συνειδητή ἐξέγερση τῆς ἐπιβεβαίωσης ἐνάντια στήν ἀναίρεσή της, ἡ ἐξέγερση τοῦ ἀνθρώπου ἐνάντια στίς ἀπάνθρωπες συνθήκες του. Τότε, τό προλεταριάτο θά ἀρνηθεῖ τή δική του ἀρνηση καί θά γίνει κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του μέσα στόν κομμουνισμό. Ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἡ ἴδια ἡ *πρακτική* τῆς λογικῆς πού εἶναι ἐγγενῆς στήν ἀλλοτρίωση: εἶναι ἡ στιγμή ὅπου ἡ κριτική, ἄοπλη μέχρι τότε, ἀναγνωρίζει τά ὄπλα τῆς στό προλεταριάτο. Παρέχει στό προλεταριάτο τή θεωρία αὐτοῦ πού εἶναι: τό προλεταριάτο τῆς παρέχει σέ ἀντάλλαγμα τήν ὀπλισμένη δύναμή του, μία μόνη καί τήν αὐτή δύναμη, ὅπου μέσα τῆς κάθε ἕνας δέ συμμαχεῖ παρά μέ τόν ἑαυτό του. Συνεπῶς, ἡ ἐπαναστατική συμμαχία τοῦ προλεταριάτου μέ τή φιλοσοφία ἐξακολουθεῖ καί ἐδῶ νά ἐπικυρώνεται μέσα στήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου.

III

Ἀπό τό 1845, ὁ Μάρξ ξεκόβει ριζικά ἀπό κάθε θεωρία πού θεμελιώνει τήν ἱστορία καί τήν πολιτική πάνω σέ μιά οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Ἀὐτή ἡ μοναδική ρήξη περιέχει τρεῖς ἀδιαχώριστες θεωρητικές πλευρές:

1. Τή συγκρότηση μιᾶς θεωρίας τῆς ἱστορίας καί τῆς πολιτικῆς, θεμελιωμένη πάνω σέ ριζικά καινούργιες ἐννοιες: κοινωνικός σχηματισμός, παραγωγικές δυνάμεις, παραγωγικές σχέσεις, ἐποικοδόμημα, ἰδεολογίες, καθορισμός σέ τελευταία ἀνάλυση ἀπό τήν οἰκονομία, εἰδικός καθορισμός τῶν ἄλλων ἐπιπέδων, κλπ.

2. Τή ριζική κριτική τῶν *θεωρητικῶν* ἰσχυρισμῶν κάθε φιλοσοφικοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

3. Τό χαρακτηρισμό τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ὡς *ἰδεολογίας*.

Σ' αὐτή τή νέα ἀντίληψη τά πάντα ἀλληλεξαρτῶνται ἐπίσης μέ συλλογιστική ἀκρίβεια, ἀλλά εἶναι μιά καινούργια ἀκρίβεια: ἡ κριτικαρισμένη οὐσία τοῦ ἀνθρώπου (2) ὀρίζεται σάν ἰδεολογία (3), κατηγορία πού ἀνήκει στήν καινούργια θεωρία τῆς κοινωνίας καί τῆς ἱστορίας (1).

Ἡ ρήξη μέ κάθε *φιλοσοφική* ἀνθρωπολογία ἢ κάθε *φιλοσοφικό* ἀνθρωπισμό δέν εἶναι δευτερεύουσα λεπτομέρεια: ἀποτελεῖ μιά ἀδιάσπαστη ἐνότητα μέ τήν ἐπιστημονική ἀνακάλυψη τοῦ Μάρξ.

Σημαίνει ὅτι, μέ μία καί τήν αὐτή πράξη, ὁ Μάρξ ἀπορρίπτει τήν προβληματική τῆς προηγούμενης φιλοσοφίας καί υἱοθετεῖ μιά καινούργια προβληματική. Ἡ προηγούμενη ἰδεαλιστική («ἀστική») φιλοσοφία, σέ ὅλους τούς χώρους καί τά ἀναπτύγματά της («θεωρία τῆς γνώσης»; ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, πολιτική οἰκονομία, *αἰσθητική*, φιλοσοφία, κλπ.) *βασίζόταν* σέ μιά *προβληματική* τῆς *ἀνθρώπινης φύσης* (ἢ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου). Γιά αἰῶνες ὀλοκληρῶς, αὐτή ἡ *προβληματική* ἦταν ἡ ἴδια ἡ *προδηλότητα*, καί κανεῖς δέ σκεφτόταν

νά τήν ἀμφισβητήσει, στίς ἴδιες τίς ἐσωτερικές της ἀναμορφώσεις.

Ἡ προβληματική αὐτή δέν ἦταν οὔτε ἀόριστη οὔτε χαλαρή: ἀντίθετα, ἦταν συγκροτημένη ἀπό ἓνα συνεκτικό σύστημα συγκεκριμένων ἐννοιῶν, στενά διαρθρωμένων μεταξύ τους. Ὄταν τήν ἀντιμετώπισε ὁ Μάρξ ἐνέκλειε τά δύο συμπληρωματικά ἀξιώματα πού προσδιορίστηκαν ἀπό τόν Μάρξ στήν ἕκτη θέση γιά τόν Φόουερμαχ:

1) ὅτι ὑπάρχει μιά καθολική οὐσία τοῦ ἀνθρώπου·

2) ὅτι αὐτή ἡ οὐσία εἶναι ἡ ιδιότητα τῶν «*ὑποκειμένων παρμένων ξεχωριστά*», πού εἶναι τά πραγματικά της ὑποκείμενα.

Τά δύο αὐτά ἀξιώματα εἶναι συμπληρωματικά καί ἀδιαχώριστα. Ἡ ὑπαρξη καί ἡ ἐνότητά τους προϋποθέτουν μιά ὁλόκληρη ἐμπειριστική-ιδεαλιστική ἀντίληψη γιά τόν κόσμο. Γιά νά εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου καθολική ιδιότητα, πρέπει πράγματι νά ὑπάρχουν *συγκεκριμένα ὑποκείμενα*, ὡς ἀπόλυτα δεδομένα: πράγμα πού ἐγκλείει ἓναν ἐμπειρισμό τοῦ ὑποκειμένου. Γιά νά εἶναι ἄνθρωποι αὐτά τά ἐμπειρικά ἄτομα, πρέπει νά φέρει καθένα μέσα του ὅλη τήν ἀνθρώπινη οὐσία, ἂν ὄχι *de facto*, τουλάχιστο *de jure*: πράγμα πού ἐγκλείει ἓναν *ιδεαλισμό τῆς οὐσίας*. Ὁ ἐμπειρισμός τοῦ ὑποκειμένου συνεπῶς ἐγκλείει τόν ιδεαλισμό τῆς οὐσίας καί ἀντίστροφα. Ἡ σχέση αὐτή μπορεῖ νά ἀναποδογυριστεῖ στό «ἀντίθετό» της – ἐμπειρισμός τῆς ἐννοιας/ιδεαλισμός τοῦ ὑποκειμένου. Αὐτό τό ἀναποδογύρισμα δέ θίγει τή βασική δομή τῆς προβληματικῆς, πού παραμένει σταθερή.

Σέ αὐτή τή δομή-τύπο μποροῦμε νά ἀναγνωρίσουμε ὄχι μόνο τό ἀξίωμα τῶν θεωριῶν τῆς κοινωνίας (ἀπό τόν Χόμπς ὡς τόν Ρουσό), τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας (ἀπό τόν Πέτυ ὡς τόν Ρικάρντο), τῆς ἠθικῆς (ἀπό τό Καρτέσιο ὡς τόν Κάντ), ἀλλά ἐπίσης καί τήν ἴδια τήν ἀρχή τῆς ιδεαλιστικῆς καί ὑλιστικῆς (προμαρξιστικῆς) «θεωρίας τῆς γνώσης» (ἀπό τόν Λόκ ὡς τόν Φόουερμαχ, περνώντας ἀπό τόν Κάντ). Τό περιεχόμενο τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας ἢ τῶν ἐμπειρικῶν ὑποκειμένων μπορεῖ νά μεταβάλλεται (ὅπως τό βλέπουμε ἀπό τόν Καρτέσιο ὡς τόν Φόουερμαχ)· τό ὑποκείμενο μπορεῖ νά περνᾷ ἀπό τόν ἐμπειρισμό στόν ιδεαλισμό (ὅπως τό βλέπουμε ἀπό τόν Λόκ στόν Κάντ): οἱ ὅροι πού εἶναι παρόντες καί οἱ σχέσεις τους δέ μεταβάλλονται, παρά στό ἐσωτερικό μιᾶς δομῆς-τύπου μή μεταβλητῆς, πού συγκροτεῖ αὐτή τήν ἴδια τήν προβληματική: *σέ ἓναν ιδεαλισμό τῆς οὐσίας ἀντιστοιχεῖ πάντα ἓνας ἐμπειρισμός τοῦ ὑποκειμένου (ἢ σέ ἓναν ιδεαλισμό τοῦ ὑποκειμένου, ἓνας ἐμπειρισμός τῆς οὐσίας)*.

Ἀπορρίπτοντας τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου σάν θεωρητικό του θεμέλιο, ὁ Μάρξ ἀπορρίπτει ὅλο αὐτό τό ὄργανικό σύστημα ἀξιωμάτων. Ἀποκλείει τίς φιλοσοφικές κατηγορίες *ὑποκείμενο*, *ἐμπειρισμός*, *ιδεώδης οὐσία* κλπ., ἀπό ὅλους τούς χώρους ὅπου ἦσαν κυρίαρχες. Ὄχι μόνο ἀπό τήν Πολιτική Οἰκονομία (ἀπόρριψη τοῦ μύθου τοῦ *homo œconomicus*, δηλαδή τοῦ ἀτόμου πού ἔχει καθορισμένες ἱκανότητες καί ἀνάγκες, ὡς *ὑποκείμενο τῆς κλασικῆς οἰκονομίας*)· ὄχι μόνο ἀπό τήν ἱστορία (ἀπόρριψη τοῦ κοινωνικοῦ ἀτομισμού καί τοῦ

πολιτικο-ἠθικοῦ ιδεαλισμοῦ)· ὄχι μόνο ἀπό τήν ἠθική (ἀπόρριψη τῆς καντιανῆς ἠθικῆς ιδέας)· ἀλλά ἐπίσης καί ἀπό αὐτή τήν ἴδια τή φιλοσοφία (δεδομένου ὅτι ὁ ὑλισμός τοῦ Μάρξ ἀποκλείει τόν ἐμπειρισμό τοῦ ὑποκειμένου).

Αὐτή ἡ ὀλική θεωρητική ἐπανάσταση ἔχει τό δικαίωμα νά μή δεχτεῖ τίς παλιές ἐννοιες, μόνο γιατί τίς ἀντικαθιστᾷ μέ καινούργιες. Πράγματι, ὁ Μάρξ θεμελιώνει μιά καινούργια προβληματική, ἓνα καινούργιο συστηματικό τρόπο γιά νά τίθενται ἐρωτήματα στόν κόσμο, καινούργιες ἀρχές καί μιά καινούργια μέθοδος. Ἡ ἀνακάλυψη αὐτή περιέχεται ἄμεσα στή θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, ὅπου ὁ Μάρξ δέν προτείνει μόνο μιά καινούργια θεωρία γιά τήν ἱστορία τῶν κοινωνιῶν, ἀλλά ταυτόχρονα, ὑπόρρητα μά ἀναγκαῖα, μιά καινούργια «φιλοσοφία» μέ ἄπειρες συνέπειες. Ἔτσι, ὅταν ὁ Μάρξ ἀντικαθιστᾷ, στή θεωρία τῆς ἱστορίας, τό παλιό ζεῦγος ἀτομο-ἀνθρώπινη οὐσία μέ καινούργιες ἐννοιες (παραγωγικές δυνάμεις, παραγωγικές σχέσεις, κλπ.) προτείνει στήν πραγματικότητα, ταυτόχρονα, μιά καινούργια ἀντίληψη τῆς «φιλοσοφίας». Ἀντικαθιστᾷ τά παλιά ἀξιώματα (ἐμπειρισμός-ιδεαλισμός τοῦ ὑποκειμένου, ἐμπειρισμός-ιδεαλισμός τῆς οὐσίας) πού βρίσκονται στή βάση, ὄχι μόνο τοῦ ιδεαλισμοῦ, ἀλλά ἐπίσης τοῦ προμαρξιστικοῦ ὑλισμοῦ, μέ ἓνα διαλεκτικο-ἱστορικό ὑλισμό τῆς *πράξης*: δηλαδή μέ μιά θεωρία τῶν διάφορων εἰδικῶν ἐπιπέδων τῆς ἀνθρώπινης πρακτικῆς (οἰκονομική πρακτική, πολιτική πρακτική, ἰδεολογική πρακτική, ἐπιστημονική πρακτική) μέσα στίς διαρθρώσεις πού τούς προσιδιάζοῦν· θεωρία πού θεμελιώνεται πάνω στίς εἰδικές διαρθρώσεις τῆς ἐνότητος τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Ἄς πούμε μονολεκτικά ὅτι στήν «ιδεολογική» καί καθολική ἐννοια τῆς φοῦερμαχίανῆς «πρακτικῆς», ὁ Μάρξ ὑποκαθιστᾷ μιά συγκεκριμένη ἀντίληψη τῶν εἰδοποιῶν διαφορῶν, πού δίνει τή δυνατότητα νά τοποθετηθεῖ κάθε ἰδιαίτερη πρακτική μέσα στίς εἰδοποιούς διαφορές τῆς κοινωνικῆς δομῆς.

Γιά νά καταλάβουμε συνεπῶς τί τό ριζικά καινούργιο φέρνει ὁ Μάρξ, πρέπει νά συνειδητοποιήσουμε ὄχι μόνο τό νεοτερισμό τῶν ἐννοιῶν τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, ἀλλά ἐπιπρόσθετα τό βαθύ χαρακτήρα τῆς θεωρητικῆς ἐπανάστασης πού συνεπάγονται καί δηλώνουν οἱ ἐννοιες αὐτές. Εἶναι δυνατό νά ὀρίσουμε τό «στάτους» τοῦ ἀνθρωπισμοῦ μέ τήν ἀκόλουθη προϋπόθεση: ἀπορρίπτοντας τούς θεωρητικούς του ἰσχυρισμούς καί ἀναγνωρίζοντας τήν ἰδεολογική πρακτική λειτουργία του.

Ἀπό τή στενή ἀποψη τῆς θεωρίας, μποροῦμε καί ὀφείλουμε στήν περίπτωση αὐτή νά μιλάμε ἀνοιχτά γιά ἓνα θεωρητικό ἀντι-ἀνθρωπισμό τοῦ Μάρξ, καί νά δοῦμε σ' αὐτό τό θεωρητικό ἀντι-ἀνθρωπισμό τήν προϋπόθεση τῆς ἀπόλυτης (ἀρνητικῆς) δυνατότητας γιά τή (θετική) γνώση αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπινου κόσμου, καί γιά τόν πρακτικό μετασχηματισμό του. Δέ μποροῦμε νά γνωρίσουμε κάτι γιά τούς ἀνθρώπους, παρά μέ τήν ἀπόλυτη προϋπόθεση νά κάνομε στάχτη τό φιλοσοφικό (θεωρητικό) μῦθο τοῦ ἀνθρώπου. Τότε,

κάθε συλλογισμός πού θά έπικαλοῦνταν τόν Μάρξ γιά νά άποκαταστήσει μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο μιά θεωρητική-άνθρωπολογία ή ένα θεωρητικό άνθρωπισμό, θεωρητικά θά ήταν μόνο στάχτες. Πρακτικά όμως θά μπορούσε νά οίκοδομήσει ένα μνημείο προμαρξιστικής ιδεολογίας, πού θά πίεζε τήν πραγματική ιστορία, καί θά κινδύνευε νά τή σύρει σέ άδιέξοδα.

Γιατί ό μαρξιστικός θεωρητικός άντι-άνθρωπισμός έχει γιά φυσικό επακόλουθο τήν άναγνώριση καί τή γνώση αύτου του ίδιου του άνθρωπισμού: ώς ιδεολογίας. Ό Μάρξ ούδέποτε έπεσε στήν ιδεαλιστική αύταπάτη νά πιστεύει ότι ή γνώση ενός άντικειμένου θά μπορούσε, όριακά, νά άντικαταστήσει αύτό τό άντικείμενο, ή νά διαλύσει τήν ύπαρξή του. Οί καρτεσιανοί, πού γνώριζαν ότι ό ήλιος βρισκόταν σέ άπόσταση δύο χιλιάδες λεϋγες, έκπλήττονταν πού τόν έβλεπαν σέ άπόσταση διακοσίων βημάτων: δέν έβρισκαν οϋτε άρκετό Θεό γιά νά γεμίσουν αύτό τό κενό. Ό Μάρξ ούδέποτε πίστεψε ότι ή γνώση τής φύσης του χρήματος (μία κοινωνική σχέση) θά μπορούσε νά έξαλείψει τή φαινομενικότητά του, τή μορφή του ύπαρξης: ένα πράγμα, γιατί αύτή ή φαινομενικότητα ήταν τό ίδιο τό είναι του, τόσο άναγκαίο όσο κι ό ύπάρχων τρόπος παραγωγής⁷. Ούδέποτε πίστεψε

7. Όλη ή θεωρία τής «πραγμοποίησης» πού είναι τής μόδας βασίζεται στήν προβολή τής θεωρίας τής άλλοτρίωσης των γραφτών τής νεότητας, κι ιδιαίτερα των Χειρογράφων του '44, πάνω στή θεωρία του «φετιχισμού» του Κεφαλαίου. Στά Χειρόγραφα του '44 ή άντικειμενοποίηση τής ανθρώπινης ούσίας έπιβεβαιώνεται σάν ή άναγκαία προϋπόθεση γιά τήν έπανοικειοποίηση τής ανθρώπινης ούσίας από τόν άνθρωπο. Καθ' όλη τή διάρκεια τής διαδικασίας τής άντικειμενοποίησης, ό άνθρωπος δέν ύπάρχει παρά μέ τή μορφή μιάς άντικειμενικότητας μέσα στήν όποία συναντάει τή δική του ούσία μέ τή φαινομενικότητα μιάς ξένης ούσίας, μή ανθρώπινης. Αύτή ή «άντικειμενοποίηση» δέ χαρακτηρίστηκε «πραγμοποίηση», άν καί χαρακτηρίστηκε άπάνθρωπη. Ό άπάνθρωπισμός δέν παρουσιάστηκε μέ τό κατεξοχή πρότυπο του «πράγματος»: παρουσιάστηκε πότε μέ τό πρότυπο τής ζωώδους κατάστασης (ή ακόμα τής προζωώδους κατάστασης: ό τάδε άνθρωπος πού δέν έχει πιά μέ τή φύση οϋτε καν τίς άπλές ζωώδεις σχέσεις), άλλοτε μέ τό πρότυπο τής παντοδυναμίας καί τής άκατανίκητης γοητείας τής υπερβατικότητας (ό Θεός, τό κράτος) καί του χρήματος, πού από πλευρά του είναι «πράγμα». Στο Κεφάλαιο ή μόνη κοινωνική σχέση πού παρουσιάζεται μέ τή μορφή ενός πράγματος (αυτό τό κομμάτι μέταλλο) είναι τό χρήμα. Η άντίληψη όμως του χρήματος ως πράγματος (δηλαδή ή σύγχυση μέσα στο χρήμα τής άξιας μέ τήν άξια χρήσης) δέν άνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα αύτου του «πράγματος»: ό άνθρωπος πού βρίσκεται σέ άμεση σχέση μέ τό χρήμα δέν προσκρούει στήν ωμή πραγματικότητα ενός άπλου «πράγματος»: προσκρούει σέ μιά έξουσία (ή στήν έλλειψή της) πού άσκειται πάνω στα πράγματα καί στους άνθρώπους. Μιά ιδεολογία τής πραγμοποίησης πού βλέπει παντού «πράγματα», μέσα στις ανθρώπινες σχέσεις, συγχέει κάτω από τήν κατηγορία «πράγμα» (πού είναι ή πιό ξένη κατηγορία γιά τόν Μάρξ) όλες τίς κοινωνικές σχέσεις οί όποιες συλλαμβάνονται από τή σκέψη σύμφωνα μέ τό πρότυπο μιάς ιδεολογίας του χρήματος-πράγματος.

ό Μάρξ ότι μιά ιδεολογία θά μπορούσε νά διαλυθεί από τή γνώση της: γιατί ή γνώση αύτης τής ιδεολογίας, όντας ή γνώση των όρων τής δυνατότητάς της, τής δομής της, τής ειδικής της λογικής καί του πρακτικού της ρόλου, στο έσωτερικό μιάς δεδομένης κοινωνίας, άποτελεί ταυτόχρονα τή γνώση των όρων τής άναγκαιότητάς της. Ό θεωρητικός άντι-άνθρωπισμός του Μάρξ, συνεπώς, δέν καταργεί μέ κανένα τρόπο τήν ιστορική ύπαρξη του άνθρωπισμού. Μετά, όπως καί πριν άπ' τόν Μάρξ, συναντάμε στον πραγματικό κόσμο φιλοσοφίες του άνθρώπου, καί σήμερα όρισμένοι μαρξιστές έχουν τήν τάση νά αναπτύξουν αύτοί οί ίδιοι τά θέματα ενός καινούργιου θεωρητικού άνθρωπισμού. Ακόμα καλύτερα: ό θεωρητικός άντι-άνθρωπισμός του Μάρξ άναγνωρίζει μιά άναγκαιότητα στον άνθρωπισμό σάν ιδεολογία, συσχετίζοντάς τον μέ τούς όρους ύπαρξής του, μιά άναγκαιότητα υπό όρους. Η άναγνώριση αύτης τής άναγκαιότητας δέν είναι καθαρά ένατενιστική. Είναι πάνω σ' αύτή τήν άναγκαιότητα πού μπορεί ό μαρξισμός νά θεμελιώσει μιά πολιτική πού νά άφορά τίς ύπάρχουσες ιδεολογικές μορφές, όποιες κι άν είναι: θρησκεία, ήθική, τέχνη, φιλοσοφία, δίκαιο – καί πρώτα πρώτα άνθρωπισμός. Μιά (ένδεχόμενη) μαρξιστική πολιτική γιά τήν άνθρωπιστική ιδεολογία, δηλαδή: μιά πολιτική στάση άπέναντι στον άνθρωπισμό – πολιτική πού μπορεί νά είναι ή άρνηση είτε ή κριτική, είτε ή χρησιμοποίηση, είτε ή ύποστήριξη, είτε ή άνάπτυξη είτε ή άνθρωπιστική άνανέωση των τωρινών μορφών τής ιδεολογίας στον ήθικο-πολιτικό χώρο – αύτή ή πολιτική λοιπόν είναι δυνατή μόνο μέ τήν άπόλυτη προϋπόθεση νά είναι θεμελιωμένη στή μαρξιστική φιλοσοφία, πού ό θεωρητικός άντι-άνθρωπισμός άποτελεί τόν προκείμενο όρο της.

Εισαγωγή

IV ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Τό καθετί λοιπόν πηγάζει από τή γνώση τής φύσης του άνθρωπισμού ως ιδεολογίας.

Δέν τίθεται θέμα νά επιχειρήσουμε έδώ ένα προσδιορισμό σέ βάθος τής ιδεολογίας. Αρκει νά γνωρίζουμε πολύ σχηματικά ότι κάθε ιδεολογία είναι ένα σύστημα (πού διαθέτει τη οίκη του κατάλληλη λογική καί αύστηρότητα) παραστάσεων (εικόνες, μύθοι, ιδέες ή έννοιες άνάλογα μέ τίς περιπτώσεις), προικισμένο μέ μιά ιστορική ύπαρξη καί έναν ιστορικό ρόλο στους κόλπους μιάς δεδομένης κοινωνίας. Χωρίς νά μπορούμε στο πρόβλημα των σχέσεων μιάς έπιστήμης πρós τό (ιδεολογικό) παρελθόν της, άς πούμε ότι ή ιδεολογία σάν σύστημα παραστάσεων διακρίνεται από τήν έπιστήμη κατά τό ότι μέσα της ή πρακτικο-κοινωνική λειτουργία επικρατεί τής θεωρητικής λειτουργίας (ή γνωστικής λειτουργίας).

Ποιά είναι ή φύση αύτης τής κοινωνικής λειτουργίας; Γιά νά τήν καταλάβουμε πρέπει νά αναφερθούμε στή μαρξιστική θεωρία τής ιστορίας. Τά ύποκείμενα τής ιστορίας είναι δεδομένες άνθρώπινες

μετατροπή πώς ιδεολογίας σε ~~αποδομημένο~~ οργανικό
δράσης πάνω στην ~~ιστορία~~ ~~κοινωνία~~

κοινωνίες. Παρουσιάζονται σαν ολόκληρες, πού ή ενότητά τους συγκροτείται από έναν ειδικό τύπο συνθετότητας, πού κινητοποιεί βαθμίδες τις οποίες, ακολουθώντας τον Ένγκελς, μπορούμε πολύ σχηματικά να τις περιορίσουμε σε τρεις: την οικονομία, την πολιτική και την ιδεολογία. Σε κάθε κοινωνία συνεπώς διαπιστώνουμε, με παράδοξες μορφές μερικές φορές, την ύπαρξη μίας οικονομικής δραστηριότητας ως βάσης, μίας πολιτικής οργάνωσης, και «ιδεολογικών» μορφών (θρησκεία, ήθικη, φιλοσοφία, κλπ.). Η ιδεολογία συνεπώς, αποτελεί οργανικό μέρος, σαν τέτοια, κάθε κοινωνικής ολόκληρης. Τό καθετί λαβαίνει χώρα σαν να μη μπορούσαν να ύφίστανται οι ανθρώπινες κοινωνίες, χωρίς αυτούς τους ειδικούς σχηματισμούς, αυτά τα συστήματα παραστάσεων (διαφόρων επιπέδων) πού είναι οι ιδεολογίες. Οι ανθρώπινες κοινωνίες έκκρίνουν την ιδεολογία σαν τό φυσικό στοιχείο και την ίδια την ατμόσφαιρα πού είναι απαραίτητα για την ιστορική τους αναπνοή και ζωή. Μόνο μιά ιδεολογική αντίληψη του κόσμου μπόρεσε να διανοηθεί κοινωνίες χωρίς ιδεολογίες, και να δεχτεί την ουτοπική ιδέα ενός κόσμου μέσα στον οποίο ή ιδεολογία (κι όχι ή τάδε από τις ιστορικές της μορφές) θά εξαφανιζόταν χωρίς να αφήσει ίχνος, για να αντικατασταθεί από την επιστήμη. Αυτή ή ουτοπία βρίσκεται, για παράδειγμα, στή βάση της ιδέας ότι ή ήθικη, πού κατά την ουσία της είναι ιδεολογία, θά μπορούσε να αντικατασταθεί από την επιστήμη ή να γίνει πέρα για πέρα επιστημονική· ή ότι ή θρησκεία διαλύεται από την επιστήμη, ή οποία κατά κάποιο τρόπο θά έπαιρνε τή θέση της· ότι ή τέχνη θά μπορούσε να μπερδευτεί με τή γνώση ή να γίνει «καθημερινή ζωή», κλπ.

Και για να μην αποφύγουμε τό πιό καυτό ερώτημα, ο ιστορικός υλισμός δέ μπορεί να αντίληφθει ότι, μιά κομμουνιστική κοινωνία καθ'αυτή θά καταφέρει, ποτέ να αποφύγει την ιδεολογία, είτε πρόκειται για ήθικη, για τέχνη, ή για «παραστάση του κόσμου». Βέβαια στήν κοινωνία αυτή μπορούμε να προβλέψουμε σημαντικές αλλαγές στις ιδεολογικές μορφές και τις σχέσεις τους, κι ακόμα και την εξαφάνιση ορισμένων μορφών πού υπάρχουν ή τή μεταβίβαση της λειτουργίας τους σε παραπλήσιες μορφές· μπορούμε επίσης (σύμφωνα με τις βασικές υποθέσεις της ήδη αποκτημένης εμπειρίας), να προβλέψουμε τήν ανάπτυξη καινούργιων ιδεολογικών μορφών (για παράδειγμα οι ιδεολογίες: «επιστημονική αντίληψη του κόσμου», «κομμουνιστικός ανθρωπισμός») αλλά, στό παρόν στάδιο της μαρξιστικής θεωρίας, παρμένη στήν αυστηρή της έκδοχή, δέ μπορεί να γίνει καταληπτό τό ότι θά μπορέσει ο κομμουνισμός – αφού ένας καινούργιος τρόπος παραγωγής, συνεπάγεται καθορισμένες παραγωγικές δυνάμεις και παραγωγικές σχέσεις – να αποφύγει μιά κοινωνική οργάνωση της παραγωγής και αντίστοιχες-σ' αυτή τήν οργάνωση ιδεολογικές μορφές.

Η ιδεολογία συνεπώς δέν είναι ένας παραλογισμός ή ένα συμπτωματικό απόφσμα της ιστορίας: είναι μιά δομή βασική για τήν ιστορική ζωή των κοινωνιών. Εξάλλου, μόνες ή ύπαρξη και ή γνώση της

Εξ άλλου μόνες ή ύπαρξη και ή γνώση της αναγκαίου είναι
ως μπορούν να δώσουν ή δυνατότητα να επηρεάσουν
είναι ιδεολογία και να τήν μετατρέψουμε σε λελογισμένο
αναγκαιότητα της μπορούν να δώσουν τή δυνατότητα να επιδρά-
σομε στην ιδεολογία και να τή μετατρέψουμε σε λελογισμένο
οργανό δράσης πάνω στην ιστορία.

Έχει γίνει δεκτό να λέμε ότι ή ιδεολογία ανήκει στην περιοχή της «συνείδησης». Δέν πρέπει να ξεγελιόμαστε πάνω σ' αυτή τήν ονομασία, πού εξακολουθεί να είναι μολυσμένη από τήν προγενέστερη του Μάρξ ιδεαλιστική προβληματική. Στήν πραγματικότητα, ή ιδεολογία έχει πολύ λίγη σχέση με τή «συνείδηση», αν υποθέσουμε ότι ο όρος αυτός έχει μιά μονοσήμαντη έννοια. Είναι βαθιά άσυνείδητη, ακόμα κι όταν παρουσιάζεται (όπως στήν προμαρξιστική «φιλοσοφία») με μιά λελογισμένη μορφή. Η ιδεολογία είναι πράγματι ένα σύστημα παραστάσεων: αυτές όμως οι παραστάσεις, τις περισσότερες φορές, δέν έχουν καμία σχέση με τή «συνείδηση»: τις περισσότερες φορές οι παραστάσεις αυτές είναι εικόνες, μερικές φορές έννοιες, αλλά πριν απ' όλα επιβάλλονται ως δομές στή συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων, χωρίς να περάσουν από τή «συνείδησή» τους. Είναι πολιτισμικά αντικείμενα πού τά αντιλαμβάνεται-αποδέχεται-ύφίσταται κάποιος, και επιδρούν λειτουργικά στους ανθρώπους μέσω μίας διαδικασίας πού τους διαφεύγει. Οι άνθρωποι «ζούν» τήν ιδεολογία τους όπως ο καρτεσιανός έβλεπε ή δέν έβλεπε – αν δέν τήν κοιτούσε – τή σελήνη σε διακόσια βήματα: καθόλου σαν μιά μορφή συνείδησης, αλλά σαν ένα αντικείμενο του «κόσμου» τους, σαν τόν ίδιο τόν «κόσμο» τους. Ωστόσο τί θέλουμε να πούμε, όταν λέμε ότι ή ιδεολογία αφορά τή «συνείδηση» των ανθρώπων; Κατ' αρχάς ότι διακρίνουμε τήν ιδεολογία από τις άλλες κοινωνικές βαθμίδες, αλλά επίσης και ότι οι άνθρωποι ζούν τις πράξεις τους – πού ή κλασική παράδοση τις αναφέρει συνήθως στήν έλευθερία και στή συνείδηση – μέσα στην ιδεολογία, μέσα από και μέσω της ιδεολογίας: με δύο λόγια, ότι ή «βιωμένη» σχέση των ανθρώπων προς τόν κόσμο, συμπεριλαμβανομένων και των σχέσεων προς τήν ιστορία (μέσα στήν πολιτική δράση ή αδράνεια), περνάει από τήν ιδεολογία, ή ακόμη καλύτερα, ότι ή σχέση αυτή είναι αυτή ή ίδια ή ιδεολογία. Με αυτή τήν έννοια έλεγε ο Μάρξ ότι οι άνθρωποι συνειδητοποιούν τή θέση τους στον κόσμο και τήν ιστορία, μέσα στην ιδεολογία (ως τόπο των πολιτικών αγώνων): στό έσωτερικό αυτού του ιδεολογικού άσυνείδητου οι άνθρωποι κατορθώνουν να τροποποιήσουν τις «βιωμένες» σχέσεις τους προς τόν κόσμο και να αποκτήσουν αυτή τήν ειδική μορφή άσυνείδητου πού αποκαλούμε «συνείδηση».

Η ιδεολογία συνεπώς αφορά τή βιωμένη σχέση των ανθρώπων προς τόν κόσμο τους. Η σχέση αυτή πού δέν παρουσιάζεται «συνειδητή», παρά με τήν προϋπόθεση να είναι άσυνείδητη, μοιάζει, με τόν ίδιο τρόπο, να είναι απλή μόνο με τήν προϋπόθεση να είναι σύνθετη· να μην είναι μιά απλή σχέση, αλλά μιά σχέση σχέσεων, μιά σχέση δευτέρου βαθμού. Πράγματι, στήν ιδεολογία, οι άνθρωποι εκφράζουν όχι τις σχέσεις τους προς τις συνθήκες ύπαρξής τους, αλλά τόν τρόπο με τόν οποίο βιώνουν τή σχέση τους προς τις συνθήκες

ενεργητική → ενδυναμώνει, τροποποιεί

Υπαρξής τους: πράγμα πού προϋποθέτει ταυτόχρονα πραγματική σχέση και «βιωμένη», «φαντασιακή» σχέση. Η ιδεολογία, στην περίπτωση αυτή, είναι η έκφραση της σχέσης των ανθρώπων προς τον «κόσμο» τους, δηλαδή η (έπικαθορισμένη) ενότητα της πραγματικής και της φαντασιακής τους σχέσης προς τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής τους. Στην ιδεολογία, η πραγματική σχέση επενδύεται αναπόφευκτα στη φαντασιακή σχέση: σχέση πού εκφράζει περισσότερο μία βούληση (συντηρητική, κομφορμιστική, ρεφορμιστική ή επαναστατική) κι ακόμα μία ελπίδα ή μία νοσταλγία, παρά μία πραγματικότητα.

Είναι μέσα σ' αυτό τον έπικαθορισμό του πραγματικού από τό φαντασιακό και του φαντασιακού από τό πραγματικό, πού η ιδεολογία είναι στή βάση της ενεργητική, πού ενδυναμώνει ή τροποποιεί τή σχέση των ανθρώπων προς τις συνθήκες ύπαρξής τους, μέσα σ' αυτή τήν ίδια τή φαντασιακή σχέση. Από δω έπεται ότι αυτή η δράση ούδέποτε μπορεί να είναι καθαρά εργαλειακή: οι άνθρωποι πού θα μεταχειρίζονταν μία ιδεολογία σαν καθαρό μέσο δράσης, σαν εργαλείο, είναι αιχμαλωτισμένοι μέσα της, και αφορώμενοι από αυτήν τή στιγμή ακριβώς πού τή μεταχειρίζονται και θεωρούν τους έαυτούς τους αμετάκλητους κυρίου της.

Αυτό είναι απόλυτα σαφές στην περίπτωση μιας ταξικής κοινωνίας. Στην περίπτωση αυτή η κυρίαρχη ιδεολογία είναι η ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης. Η κυρίαρχη τάξη όμως δέ διατηρεί μέ τήν κυρίαρχη ιδεολογία πού είναι η ιδεολογία της, μία έξωτερική και «συνειδητοποιημένη σχέση» καθαρής χρήσης ή καθαρού δόλου. Όταν η «ανερχόμενη τάξη», η αστική, αναπτύσσει, στή διάρκεια του 18ου αιώνα, μία ανθρωπιστική ιδεολογία της ισότητας, της ελευθερίας και του λόγου, δίνει στή δική της διεκδίκηση τή μορφή της οικουμενικότητας, σαν να ήθελε μέ αυτό τόν τρόπο να στρατολογήσει στό πλευρό της, διαμορφώνοντάς τους σύμφωνα μέ αυτό τό σκοπό, τους ίδιους τους ανθρώπους πού θα απελευθερώσει μόνο για να τους εκμεταλλεύεται. Έδω βρίσκεται ο ρουσιώικός μύθος για τήν προέλευση της ανισότητας: οι πλούσιοι εκφράζονται στους φτωχούς μέ τόν «πιό στοχασμένο λόγο» πού είχε ποτέ συλλάβει ο ανθρώπινος νους, για να τους πείσουν να ζήσουν τή δουλεία τους σαν να είναι η ελευθερία τους. Στην πραγματικότητα, η αστική τάξη πρέπει να πιστέψει στο μύθο της, πριν πείσει τους άλλους γι' αυτόν, και όχι μόνο για να τους πείσει, γιατί αυτό πού βιώνει μέσα στην ιδεολογία της είναι αυτή η φαντασιακή σχέση προς τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής της, πού τής επιτρέπει ταυτόχρονα να επιδρά στον έαυτό της (να παρέχει στον έαυτό της δικαίική και ήθικη συνείδηση, και τις δικαίικές και ήθικές συνθήκες του οικονομικού φιλελευθερισμού) και στους άλλους (αυτούς πού εκμεταλλεύεται τώρα και αυτούς πού θα εκμεταλλεύεται στό μέλλον: τους «ελεύθερους εργαζόμενους») μέ σκοπό να έπωμιστεί, να εκπληρώσει και να υποστηρίξει τόν ιστορικό της ρόλο ως κυρίαρχης τάξης. Έτσι, μέσα στην ιδεολογία της έλευ-

θερίας, η αστική τάξη βιώνει ακριβέστατα τή σχέση της προς τις συνθήκες ύπαρξής της: δηλαδή τήν πραγματική της σχέση (τό δίκαιο της καπιταλιστικής φιλελεύθερης οικονομίας), πού είναι όμως επενδυμένη σε μία σχέση φαντασιακή (όλοι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι, περιλαμβανομένων και των ελεύθερων εργαζομένων). Η ιδεολογία της συνίσταται σ' αυτό τό παιχνίδι των λέξεων για τήν ελευθερία πού προδίδει τόσο τήν αστική βούληση να φενακίσει τους εκμεταλλευόμενους της («ελεύθερους ανθρώπους!») για να τους χαλιναγωγή, μέσω του εκβιασμού για τήν ελευθερία, όσο και τήν ανάγκη της αστικής τάξης να βιώνει τή δική της ταξική κυριαρχία σαν τήν ελευθερία των δικών της εκμεταλλευομένων. Τό ίδιο όπως ένας λαός πού εκμεταλλεύεται μέ τήν ελευθερία έναν άλλο, δέ θα μπορούσε να είναι ελεύθερος, έτσι και μία τάξη πού μεταχειρίζεται μία ιδεολογία, τής είναι κι αυτή μέ τή σειρά της υποταγμένη. Όταν συνεπώς μιλάμε για τήν ταξική λειτουργία μιας ιδεολογίας, πρέπει να καταλαβαίνουμε ότι η κυρίαρχη ιδεολογία είναι όντως η ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης, και ότι τής χρησιμεύει όχι μόνο για να κυριαρχεί τήν εκμεταλλευόμενη τάξη, αλλά και για να συγκροτηθεί ή ίδια σε κυρίαρχη τάξη, κάνοντάς την να αποδεχτεί σαν πραγματική και νομοποιημένη τή βιωμένη σχέση της προς τόν κόσμο.

Πρέπει όμως να προχωρήσουμε πιο κει και να αναρωτηθούμε τί γίνεται μέ τήν ιδεολογία σε μία κοινωνία όπου έχουν εξαφανιστεί οι τάξεις. Αυτά πού μόλις ειπώθηκαν δίνουν τή δυνατότητα για μία απάντηση. Αν όλη η κοινωνική λειτουργία της ιδεολογίας συνοψιζόταν στον κυνισμό ενός μύθου (όπως τα «αγαθά ψέματα» του Πλάτωνα ή οι τεχνικές της σύγχρονης διαφήμισης), πού θα τόν κατασκεύαζε και θα τόν χειριζόταν από τά έξω η αστική τάξη, για να ξεγελάσει αυτούς πού εκμεταλλεύεται, τότε η ιδεολογία θα εξαφανιζόταν μαζί μέ τις τάξεις. Αλλά αφού είδαμε ότι, ακόμα και σε μία ταξική κοινωνία, η ιδεολογία είναι ενεργητική πάνω σ' αυτή τήν ίδια τήν κυρίαρχη τάξη, και συμβάλλει στο να τή διαπλάθει, να τροποποιεί τις στάσεις της, για να τήν προσαρμόζει στις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής της (παράδειγμα: η δικαίική ελευθερία) — είναι σαφές ότι η ιδεολογία (σαν σύστημα μαζικών παραστάσεων) είναι απαραίτητη σε κάθε κοινωνία για να διαμορφώνει τους ανθρώπους, να τους αλλάζει και να τους προετοιμάζει να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των συνθηκών ύπαρξής τους. Αν εξίσου μέσα σε μία σοσιαλιστική κοινωνία, η ιστορία είναι όπως έλεγε ο Μάρξ, ένας διηνεκής μετασχηματισμός των συνθηκών ύπαρξης των ανθρώπων, οι άνθρωποι οφείλουν ακατάπαυστα να αλλάζουν για να προσαρμόζονται σε αυτές τις συνθήκες: αν αυτή η «προσαρμογή» δέ μπορεί να αφεθεί στο αυθόρμητο, αλλά πρέπει διαρκώς να αναλαμβάνεται υπεύθυνα, να κυριαρχείται, να ελέγχεται, είναι μέσα στην ιδεολογία πού εκφράζεται αυτή η απαίτηση, πού μετριέται αυτή η απόσταση μεταξύ συνθηκών και συνείδησης, πού βιώνεται αυτή η αντίφαση και πού «ενεργείται» η επίλυσή της. Είναι μέσα στην ιδεολογία πού η ατα-

ξική κοινωνία βιώνει τή μή προσαρμογή-προσαρμογή τής σχέσης τής πρὸς τόν κόσμο, μέσα τής καί μέσω αὐτῆς, πού μετασχηματίζει τή «συνείδηση» τῶν ἀνθρώπων, δηλαδή τής στάσης τους καί τής συμπεριφορᾶς τους, γιά νά τούς τοποθετήσει στό ὕψος τῶν καθηκόντων τους καί τῶν συνθηκῶν ὑπαρξῆς τους.

Σέ μιά ταξική κοινωνία, ἡ ἰδεολογία εἶναι ὁ διάμεσος μέσω τοῦ ὁποίου καί τό στοιχεῖο μέσα στό ὁποῖο, ρυθμίζεται ἡ σχέση τῶν ἀνθρώπων πρὸς τίς συνθήκες ὑπαρξῆς τους πρὸς ὄφελος τῆς κυρίαρχης τάξης. Σέ μιά ἀταξική κοινωνία, ἡ ἰδεολογία εἶναι ὁ διάμεσος μέσω τοῦ ὁποίου καί τό στοιχεῖο μέσα στό ὁποῖο, βιώνεται ἡ σχέση τῶν ἀνθρώπων πρὸς τίς συνθήκες ὑπαρξῆς τους πρὸς ὄφελος ὅλων τῶν ἀνθρώπων

V

Τώρα εἴμαστε σέ θέση νά ξαναγυρίσουμε στό θέμα τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἀνθρωπισμοῦ καί νά ἐξηγήσουμε τή θεωρητική ἑτερογένεια πού διαπιστώσαμε μεταξύ ἑνός ἐπιστημονικοῦ ὅρου (σοσιαλισμός) κι ἑνός ὅρου ἰδεολογικοῦ (ἀνθρωπισμός).

Στίς σχέσεις του μέ τίς ὑπάρχουσες μορφές τοῦ ἀστικοῦ ἢ χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ τοῦ *προσώπου*, ὁ σοσιαλιστικός ἀνθρωπισμός τοῦ προσώπου, παρουσιάζεται σάν ἰδεολογία, ἀκριβῶς μέ τό *παιχνίδι* τῶν λέξεων πού ἐπιτρέπει αὐτή τή συνάντηση. Διόλου δέ σκέφτομαι ὅτι μπορεῖ νά πρόκειται γιά τή συνάντηση ἑνός κυνισμοῦ καί μιᾶς ἀφέλειας. Στήν εἰδική αὐτή περίπτωση τό παιχνίδι τῶν λέξεων ἀποτελεῖ πάντα τό δεικτὴ μιᾶς *ἱστορικής πραγματικότητας*, καί ταυτόχρονα μιᾶς βιωμένης ἀμφιλογίας, καί τήν ἐκφραση τῆς ἐπιθυμίας νά τήν ὑπερβοῦμε. Ὄταν οἱ μαρξιστές, στίς σχέσεις τους μέ τόν ὑπόλοιπο κόσμο, τονίζουν ἕνα σοσιαλιστικό ἀνθρωπισμό τοῦ προσώπου, ἐκδηλώνουν ἀπλούστατα τή *θέλησή* τους νά καλύψουν τή ἀπόσταση πού τούς χωρίζει ἀπό τούς πιθανούς τους συμμάχους· καί ἀπλῶς προκαταλαμβάνουν τήν ἱστορική κίνηση, ἐμπιστευόμενοι στή μελλοντική ἱστορία τή φροντίδα νά γεμίσει τίς *παλιές λέξεις* μ' ἕνα *καινούργιο περιεχόμενο*.

Αὐτό τό περιεχόμενο εἶναι πού ἐνδιαφέρει. Γιατί, γι' ἄλλη μιά φορά, τά θέματα τοῦ μαρξιστικοῦ ἀνθρωπισμοῦ δέν εἶναι, ἀρχικά, θέματα πρὸς χρήση τῶν ἄλλων. Οἱ μαρξιστές πού τά ἀναπτύσσουν, τό κάνουν ὅπως ὅποτε γι' αὐτούς τούς ἴδιους πρὶν νά τό κάνουν γιά τούς ἄλλους. Ἐμεῖς ξέρομε πάνω σέ τί θεμελιώνονται αὐτά τά ἀναπτύγματα: θεμελιώνονται πάνω στίς καινούργιες συνθήκες πού ὑπάρχουν στή Σοβιετική Ἐνωση, στό τέλος τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου, καί στό πέρασμα στόν κομμουνισμό.

Εἶναι πράγματι σ' αὐτό τό σημεῖο πού κρίνεται τό καθετί. Καί νά πῶς θά ἔθετα τό ἐρώτημα: Σέ τί ἀντιστοιχεῖ, στή Σοβιετική Ἐνωση, ἡ ἐκδηλη ἀνάπτυξη τῶν θεμάτων τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τοῦ (σοσιαλιστικοῦ)

προσώπου; Στή *Γερμανική Ἰδεολογία*, μιλώντας γιά τήν ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὁ Μάρξ παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, καλύπτει μιά *ζευγαρωμένη ἀξιολογική κρίση*, πολύ συγκεκριμένα τό ζευγάρι *ἀνθρώπινο-ἀπάνθρωπο*· καί γράφει: «τό ... 'ἀπάνθρωπο' ὅπως καί τό 'ἀνθρώπινο', εἶναι ἕνα προϊόν τῶν παρουσῶν συνθηκῶν: εἶναι ἡ ἀρνητική πλευρά τοῦ ἀνθρώπινου...». Τό ζευγάρι ἀνθρώπινο-ἀπάνθρωπο εἶναι ἡ κρυμμένη ἀρχή κάθε ἀνθρωπισμοῦ, ὁ ὁποῖος σ' αὐτή τήν περίπτωση δέν ἦταν παρά ὁ τρόπος γιά νά ζοῦμε-ὑπομένουμε-ἐπιλύουμε αὐτή τήν ἀντίφαση. Ὁ ἀστικός ἀνθρωπισμός τοποθετοῦσε τόν ἀνθρωπο στή βάση κάθε θεωρίας. Αὐτή ἡ φωτεινὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου ἦταν ἡ ὀρατὴ πλευρά ἑνός σκοτεινοῦ ἀπάνθρωπου. Τό περιεχόμενο τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας, αὐτῆς τῆς φαινομενικά ἀπόλυτης οὐσίας, ἔδειχνε μέσα σ' αὐτό τό κομμάτι σκοταδιοῦ, τήν ἐπαναστατημένη του γέννηση. Ὁ ἀνθρωπος τῆς ἐλευθερίας-λόγου κατάγγελλε τόν ἐγκωστή καί κατακερματισμένο ἀνθρωπο τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας. Στίς δύο μορφές αὐτοῦ τοῦ ζευγαριοῦ: ἀνθρώπινο-ἀπάνθρωπο, ἡ ἀστική τάξη τοῦ 18ου αἰῶνα – μέ τή «φιλελεύθερη-ὀρθολογική» μορφή – καί οἱ ἀριστεροὶ ριζοσπάστες γερμανοὶ διανοούμενοι μέ τήν «κοινοβιακή» ἢ «κομμουνιστική» μορφή – καθένας τους βίωνε τίς σχέσεις του πρὸς τίς συνθήκες ὑπαρξῆς του, σάν μιά ἄρνηση, μιά διεκδίκηση καί ἕνα σχέδιο.

Τί γίνεται μέ τό σύγχρονο σοσιαλιστικό ἀνθρωπισμό; Κι αὐτός μέ τή σειρά του εἶναι ἄρνηση καί καταγγελία: ἄρνηση ὅλων τῶν ἀνθρώπινων διακρίσεων, εἴτε εἶναι φυλετικές, εἴτε πολιτικές, ἢ θρησκευτικές ἢ ἄλλες. Εἶναι ἄρνηση κάθε οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης καί πολιτικῆς δουλείας. Εἶναι ἄρνηση τοῦ πολέμου. Ἡ ἄρνηση αὐτή δέν εἶναι μόνο μιά περήφανη θριαμβευτική διακήρυξη, μιά παραίνεση κι ἕνα παράδειγμα πού ἀπευθύνονται στό ἐξωτερικό, σέ ὅλους τούς ἀνθρώπους πού ὑφίστανται τόν ἱμπεριαλισμό, τήν ἐκμετάλλευσή του, τήν ἀθλιότητά του, τή δουλεία του, τίς διακρίσεις του καί τούς πολέμους του: εἶναι ἐπίσης καί πρωταρχικά στραμμένη πρὸς *τά μέσα*: σ' αὐτή τήν ἴδια τή Σοβιετική Ἐνωση. Στό σοσιαλιστικό ἀνθρωπισμό τοῦ προσώπου, ἡ Σοβιετική Ἐνωση πιστοποιεῖ τό ξεπέραςμα τῆς περιόδου τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου, ἀλλά ἐπίσης ἀπορρίπτει καί καταδικάζει τίς «καταχρήσεις» τῆς, τίς παράλογες κι «ἐγκληματικές» μορφές πού πῆρε κατά τήν περίοδο τῆς «προσωπολατρίας». Στήν ἐσωτερική του χρήση, ὁ σοσιαλιστικός ἀνθρωπισμός ἀφορᾷ τήν ἱστορική πραγματικότητα τοῦ ξεπεράσματος τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου καί τῶν «καταχρηστικῶν» μορφῶν πού πῆρε στήν ΕΣΣΔ. Ἀφορᾷ μιά «διπλή πραγματικότητα»: ὄχι μόνο μιά πραγματικότητα πού ἔχει ξεπεραστεῖ ἀπό τήν ὀρθολογική ἀναγκαιότητα τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τῶν σοσιαλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς (τῆ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου) – ἀλλά ἐπιπλέον μιά πραγματικότητα πού δέν ὀφείλε νά ξεπεραστεῖ, αὐτή τήν καινούργια μορφή «*μὴ ὀρθολογικῆς ὑπαρξῆς τοῦ λόγου*», αὐτό τό

μερίδιο ιστορικού «παραλογισμού» και «ἀπάνθρωπου» πού φέρει μέσα του τό παρελθόν τῆς ΕΣΣΔ: τὴν τρομοκρατία, τὴν καταπίεση καὶ τὸ δογματισμό – αὐτὸ ἀκριβῶς πού δέν ἔφτασε ἀκόμα νά ξεπεραστεῖ, κατὰ τὰ ἀποτελέσματά του ἢ τίς καταστρεπτικές του συνέπειες.

Μέ αὐτὴ τὴν εὐχή ὅμως περνᾶμε ἀπὸ τὸ σκοτάδι στό φῶς, ἀπὸ τὸ ἀπάνθρωπο στό ἀνθρώπινο. Ὁ κομμουνισμός στὸν ὁποῖο εἰσέρχεται ἡ Σοβιετικὴ Ἑνωση εἶναι ἓνας κόσμος χωρὶς οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση, χωρὶς βία, χωρὶς διάκριση – ἓνας κόσμος ἰσχυρῶς ἀνοίγει στοὺς σοβιετικούς τὸν ἀπεριόριστο χῶρο τῆς προόδου, τῆς ἐπιστήμης, τῆς κουλτούρας, τοῦ «ψωμιοῦ» καὶ τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐλεύθερης ἀνάπτυξης – ἓνας κόσμος πού μπορεῖ νά ὑπάρχει χωρὶς σκοτεινὲς καταστάσεις καὶ δράματα. Γιατί, τότε, τονίζεται τόσο συνειδητὰ μέ αὐτὸν τρόπο μιά *ιδέα γιὰ τὸν ἄνθρωπο*, δηλαδή μιά *ιδέα γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς τους*, πού τοὺς βοηθᾶ νά ζοῦν τὴν *ιστορία τους*; Ἐδῶ εἶναι δύσκολο νά μὴ συσχετίσουμε, ἀφενὸς τὴν ἀναγκαιότητα νά προετοιμαστεῖ καὶ νά πραγματοποιηθεῖ μιά σημαντικὴ ιστορικὴ μεταβολή (τό πέρασμα στὸν κομμουνισμό, τὸ τέλος τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου, ὁ μαρasmus τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ πού προϋποθέτει τὴ δημιουργία καινούργιων πολιτικῶν, οἰκονομικῶν, πολιτισμικῶν μορφῶν ὀργάνωσης οἱ ὁποῖες νά ἀντιστοιχοῦν σ' αὐτὸ τὸ πέρασμα) – καὶ ἀφετέρου τίς *ιστορικές συνθήκες* μέσα στίς ὁποῖες πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ αὐτὸ πέρασμα. Εἶναι προφανές ὅτι καὶ αὐτὲς οἱ *συνθήκες* φέρουν τὴν ἰδιαίτερη σφραγίδα τοῦ παρελθόντος τῆς ΕΣΣΔ καὶ τῶν δυσκολιῶν τῆς – ὄχι μόνο τῆ σφραγίδα τῶν δυσκολιῶν πού ὀφείλονται στήν περίοδο τῆς «προσωπολατρίας» ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τῶν πρὸ ἔμμεσων δυσκολιῶν πού προσιδιάζουν στήν «*οἰκοδόμηση τοῦ σοσιαλισμοῦ σέ μιά μόνη χώρα*», κι ἐπιπλέον σέ μιά χώρα πού ἀρχικὰ ἦταν «καθυστερημένη», οἰκονομικά καὶ πολιτιστικά. Μεταξύ αὐτῶν τῶν «συνθηκῶν» πρέπει νά ἀναφέρουμε σέ πρώτη σειρά τίς «θεωρητικές» συνθήκες πού κληρονομήθηκαν ἀπὸ αὐτὸ τὸ παρελθόν.

Εἶναι αὐτὴ ἡ δυσαναλογία μεταξύ τῶν ιστορικῶν καθηκόντων καὶ τῶν συνθηκῶν τους, πού μπορεῖ νά ἐξηγήσει μιά προσφυγὴ σ' αὐτὴ τὴν ἰδεολογία. Πράγματι, τὰ θέματα τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἀνθρωπισμοῦ δηλώνουν τὴν ὑπαρξὴ πραγματικῶν προβλημάτων: *καινούργιων* ιστορικῶν, οἰκονομικῶν, πολιτικῶν καὶ ἰδεολογικῶν προβλημάτων, πού ἡ σταλινικὴ περίοδος τὰ εἶχε μὲν συσκοτίσει, ἀλλὰ ὅμως τὰ εἶχε δημιουργήσει δημιουργώντας τὸ σοσιαλισμό: προβλημάτων οἰκονομικῶν, πολιτικῶν καὶ πολιτισμικῶν μορφῶν ὀργάνωσης πού ἀντιστοιχοῦν στό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης στό ὁποῖο ἔφτασαν οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις τοῦ σοσιαλισμοῦ: προβλημάτων τῶν καινούργιων μορφῶν τῆς *ἀτομικῆς ἀνάπτυξης* σέ μιά καινούργια περίοδο τῆς ἱστορίας, ὅπου τὸ κράτος δέν παίρνει ὑπ' εὐθύνη του, μέσω τοῦ *καταναγκασμοῦ*, οὔτε τὴ διεύθυνση οὔτε τὸν ἔλεγχο τῆς τύχης τοῦ καθενός – ὅπου ὁ κάθε ἄνθρωπος ἔχει στό ἐξῆς *ἀντικειμενικά τὴν ἐκλογή*, δηλαδή τὸ *δύσκολο ἔργο*, νά γίνει ἀπὸ μόνος του αὐτὸ πού εἶναι. Τὰ θέματα

τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἀνθρωπισμοῦ (ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου, σεβασμός τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητας, ἀξιοπρέπεια τῆς προσωπικότητας, κλπ.) εἶναι ὁ τρόπος μέ τὸν ὁποῖο οἱ σοβιετικοὶ καὶ ἄλλοι σοσιαλιστὲς *βιώνουν* τίς σχέσεις τους πρὸς αὐτὰ τὰ προβλήματα, δηλαδή πρὸς τίς *συνθήκες* μέσα στίς ὁποῖες τίθενται. Μέ ἐκπληξη διαπιστώνει κανεὶς ὅτι, σύμφωνα μέ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀνάπτυξής τους, στίς περισσότερες σοσιαλιστικὲς δημοκρατίες, ὅπως ἡ Σοβιετικὴ Ἑνωση, τὰ προβλήματα τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς περνᾶνε σέ πρῶτο πλάνο καὶ ὅτι τὰ δυτικὰ κόμματα κατατρύχονται κι αὐτὰ μέ τὴ σειρά τους ἀπὸ τὰ ἴδια προβλήματα. Μέ ὄχι λιγότερη ἐκπληξη παρατηρεῖ κανεὶς μερικές φορές, ἂν ὄχι συχνά, ὅτι αὐτὰ τὰ προβλήματα ἐξετάζονται *θεωρητικά* προστρέχοντας σέ ἔννοιες πού ἀνήκουν στήν περίοδο τῆς νεότητος τοῦ Μάρξ, στή φιλοσοφία του τοῦ ἀνθρώπου: οἱ ἔννοιες ἀλλοτρίωση, διχασμός, φετιχισμός, ὑλικός ἄνθρωπος, κλπ. Θεωρούμενα ὅμως καθαυτὰ, τὰ προβλήματα τοῦτα, στό βάθος τους, εἶναι προβλήματα πού χωρὶς νά ἀπαιτοῦν διόλου μιά «φιλοσοφία τοῦ ἀνθρώπου», ἀφοροῦν τὴν ἀποδιοργάνωση τῶν καινούργιων μορφῶν ὀργάνωσης τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῆς ἰδεολογικῆς ζωῆς (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν καινούργιων μορφῶν τῆς ἀτομικῆς ἀνάπτυξης) τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν στή φάση τους τοῦ μαρasmus ἢ τοῦ ξεπεράσματος τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου. Πῶς γίνεται τότε νά μπαίνουν τὰ προβλήματα αὐτὰ ἀπὸ ὀρισμένους ἰδεολόγους, σέ ἀναφορὰ πρὸς τίς ἔννοιες μιᾶς *φιλοσοφίας τοῦ ἀνθρώπου* – ἀντὶ νά τεθοῦν ἀνοιχτὰ, καθαρά καὶ μέ συλλογιστικὴ ἀκρίβεια μέ τοὺς οἰκονομικούς, πολιτικούς, ἰδεολογικούς κ λ π. ὄρους τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας; Γιατί τόσοι μαρξιστὲς φιλόσοφοι νά αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νά προσφύγουν στήν προμαρξιστικὴ ἰδεολογικὴ ἔννοια «ἀλλοτρίωση γιὰ νά σκεφτοῦν καὶ νά «ἐπιλύσουν», ὑποτίθεται, αὐτὰ τὰ συγκεκριμένα ἱστορικά προβλήματα;

Δέ θὰ διαπιστωνόταν ὁ πειρασμός αὐτῆς τῆς ἰδεολογικῆς προσφυγῆς, ἂν δέν ἦταν μέ τὸν τρόπο του ὁ δείκτης μιᾶς ἀναγκαιότητας, πού δέ μπορεῖ παρόλα αὐτὰ νά καλυφθεῖ κάτω ἀπὸ τὴν προστασία ἄλλων, καλὰ θεμελιωμένων, μορφῶν ἀναγκαιότητας. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι οἱ κομμουνιστὲς ἔχουν ἔγκυρους λόγους νά ἀντιτάσσουν τὴν οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ, πολιτικὴ καὶ πολιτισμικὴ *πραγματικότητα* τοῦ σοσιαλισμοῦ στήν «ἀπάνθρωπιᾶ» τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ γενικά: ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντίθεση ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀντιπαράθεσης καὶ τῆς πάλης τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τὸν ἱμπεριαλισμό. Θὰ μπορούσε ὅμως νά εἶναι ἐξίσου ἐπικίνδυνο νά χρησιμοποιεῖ κανεὶς *χωρὶς διάκριση* καὶ ἐπιφυλάξεις, σάν νά ἐπρόκειτο γιὰ μιά θεωρητικὴ ἔννοια, μιά ἰδεολογικὴ ἔννοια ὅπως ὁ ἀνθρωπισμός, πού εἶναι φορτισμένη, ὅτι κι ἂν κάνει κανεὶς, μέ τοὺς συνειρμούς τοῦ ἰδεολογικοῦ ἀσυνειδήτου, καὶ πού συμπίπτει μέ πολὺ ἄνεση μέ θέματα μικροαστικῆς ἔμπνευσης (γνωρίζουμε ὅτι ἡ μικροαστικὴ τάξη καὶ ἡ ἰδεολογία τῆς, γιὰ τίς ὁποῖες ὁ Λένιν πρόβλεπε ἓνα αἴσιο μέλλον, δέν ἔχουν ἀκόμα ἐντα-

φιαστεί από την ιστορία).

Μέ τα παραπάνω, φτάνουμε σέ μιά αίτια βαθύτερη καί ἀναμφίβολα δύσκολη νά διατυπωθεῖ. Αὐτή ἡ προσφυγή στήν ἰδεολογία, μπορεῖ ἐπίσης, μέσα σέ ὀρισμένα ὅρια, νά θεωρηθεῖ πράγματι σάν τό ὑποκατάστατο μιᾶς προσφυγῆς στή θεωρία. Θά ξανσβρίσκαμε στό σημείο αὐτό τίς τωρινές θεωρητικές συνθήκες πού κληροδοτήθηκαν στό μαρξισμό ἀπό τό παρελθόν του – ὄχι μόνο τό δογματισμό τῆς σταλινικῆς περιόδου, ἀλλά καί τήν κληρονομιά, πού ἔρχεται ἀπό πολύ μακριά, τῶν ὀλέθριων ὀπορτουμιστικῶν ἐρμηνειῶν τῆς Δεύτερης Διεθνούς, πού πολέμησε ὁ Λένιν σέ ὅλη του τή ζωή, πού κι αὐτές ὅμως ἐπίσης δέν ἐνταφιάστηκαν ἀκόμα ἀπό τήν ἱστορία γιά πάντα. Αὐτές οἱ συνθήκες ἐμπόδισαν τήν ἀνάπτυξη πού ἦταν ἀπαραίτητη στή μαρξιστική θεωρία, γιά νά τῆς προσφέρει ἀκριβῶς τίς ἐννοιες πού ἀπαιτοῦν τά καινούργια προβλήματα: ἐννοιες πού θά τῆς ἐπέτρεπαν σήμερα νά θέσει αὐτά τά προβλήματα μέ ὅρους ἐπιστημονικούς, καί ὄχι ἰδεολογικούς· πού θά τῆς ἐπέτρεπαν νά πεῖ τά πράγματα μέ τό ὄνομά τους, δηλαδή μέ κατάλληλες μαρξιστικές ἐννοιες, ἀντί νά τά χαρακτηρίσει, ὅπως συμβαίνει συχνά, μέ ἰδεολογικές ἐννοιες (ἀλλοτρίωση) ἢ χωρίς καθορισμένο «στάτους».

Μέ λύπη διαπιστώνει κανεῖς ὅτι, γιά παράδειγμα, ἡ ἐννοια μέ τήν ὁποία οἱ κομμουνιστές χαρακτηρίζουν ἕνα σημαντικό ἱστορικό φαινόμενο τῆς ἱστορίας τῆς ΕΣΣΔ καί τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἡ ἐννοια τῆς «προσωπολατρίας», εἶναι, ἂν τή θεωρούσαμε σάν μιά θεωρητική ἐννοια, μιά ἐννοια «ἀνεύρετη», μιά ἐννοια πού δέ μπορεῖ νά καταταγεῖ μέσα στή μαρξιστική θεωρία· μπορεῖ μέν νά περιγράψει καί νά καταδικάζει ἕνα τρόπο συμπεριφορᾶς, καί νά διαθέτει, μέ αὐτή τήν ιδιότητα, μιά διπλά πρακτική ἀξία, ἀλλά ἀπ' ὅσο ξέρω ὁ Μάρξ οὐδέποτε θεώρησε ὅτι ἕνας τρόπος πολιτικῆς συμπεριφορᾶς μπορεῖ νά ἐξομοιωθεῖ ἄμεσα μέ μιά ἱστορική κατηγορία, δηλαδή μέ μιά ἐννοια τῆς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ· γιατί ὁ τρόπος αὐτός χαρακτηρίζει μιά πραγματικότητα, δέν ἀποτελεῖ τήν ἐννοιά τῆς. Ὅλα αὐτά ὅμως πού εἰπώθηκαν γιά τήν «προσωπολατρία» ἀφοροῦν ἀκριβέστατα τό χῶρο τοῦ ἐποικοδομήματος, συνεπῶς τό χῶρο τῆς ὀργάνωσης τοῦ κράτους καί τῶν ἰδεολογιῶν· ἀφοροῦν ἐπιπλέον, χοντρικά, τό μόνο αὐτό χῶρο γιά τόν ὁποῖο, στή βάση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, ξέρουμε ὅτι διαθέτει μιά «σχετική αὐτονομία» (πράγμα πού ἐξηγεῖ ἀπλούστατα, σέ θεωρητικό πλαίσιο, ὅτι ἡ σοσιαλιστική βάση μπόρεσε στό βασικό της μέρος νά ἀναπτυχθεῖ χωρίς ζημιές, στή διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου σφαλμάτων πού ἐπηρέαζαν τό ἐποικοδόμημα), γιατί δέν κλήθηκαν οἱ ὑπάρχουσες μαρξιστικές ἐννοιες, γνωστές καί ἄγνωστες, γιά νά συλλογιστοῦν καί νά τοποθετήσουν τό φαινόμενο αὐτό, πού περιγράφηκε στήν πραγματικότητα μέ μορφή τρόπου συμπεριφορᾶς καί ἀνάχθηκε στήν «ψυχολογία» ἑνός ἀνθρώπου· πού ἀπλῶς περιγράφηκε δηλαδή, ἀλλά δέν ἀπέτελεσε ἀντικείμενο στοχασμοῦ; Ἄν ἡ «ψυχολογία» ἑνός ἀνθρώπου μπόρεσε νά ἐπωμιστεῖ αὐτό τόν ἱστορικό ρόλο, γιατί νά μή τεθεῖ μέ μαρξιστικούς

ὅρους τό πρόβλημα τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν πού ἔκαναν δυνατή αὐτή τή φαινομενική προαγωγή τῆς «ψυχολογίας» στό ὕψος καί τίς διαστάσεις ἑνός ἱστορικοῦ φαινομένου; Ὁ μαρξισμός περιέχει στίς ἀρχές του ὅ,τι χρειάζεται γιά νά θέσουμε αὐτό τό πρόβλημα μέ ὅρους θεωρίας, συνεπῶς ὅ,τι χρειάζεται γιά νά τό φωτίσουμε καί νά βοηθήσουμε νά ἐπιλυθεῖ.

Δέν ἐπικαλοῦμαι τυχαῖα τό διπλό παράδειγμα τῆς ἐννοιας ἀλλοτρίωση καί τῆς ἐννοιας «προσωπολατρία». Γιατί οἱ ἐννοιες τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἀνθρωπισμοῦ (ἰδιαίτερα τό πρόβλημα τοῦ δικαίου καί τῆς προσωπικότητας) ἔχουν κι αὐτές ἐπίσης σάν ἀντικείμενο προβλήματα πού ὑπάγονται στό χῶρο τοῦ ἐποικοδομήματος: ὀργάνωση τοῦ κράτους, πολιτική ζωή, ἠθική, ἰδεολογίες, κλπ. Καί δέ μποροῦμε νά μή σκεφτοῦμε ὅτι ἡ προσφυγή στήν ἰδεολογία εἶναι, ἐξίσου σέ αὐτές τίς ἐννοιες, ὁ πιό σύντομος δρόμος, τό ὑποκατάστατο μιᾶς ἀνεπαρκούς θεωρίας. Ἄνεπαρκούς ἀλλά ὑποβόσκουσας καί δυνατῆς. Τέτοιος θά ἦταν ὁ ρόλος αὐτῆς τῆς ροπῆς γιά προσφυγή στήν ἰδεολογία: νά καλύψει αὐτή τήν ἀπουσία, αὐτή τήν καθυστέρηση, αὐτή τήν ἀπόσταση, χωρίς νά τήν ἀναγνωρίσει ἀνοιχτά, δημιουργώντας, ὅπως ἔλεγε ὁ Ἐνγκελς, ἀπό τήν ἀνάγκη τῆς καί τήν ἀνυπομονησία τῆς ἕνα θεωρητικό ἐπιχείρημα καί ἐκλαμβάνοντας τήν ἀνάγκη μιᾶς θεωρίας σάν τήν ἴδια τή θεωρία. Ὁ φιλοσοφικός ἀνθρωπισμός ἀπ' τόν ὁποῖο κινδυνεύουμε νά ἀπειληθοῦμε καί ὁ ὁποῖος καλύπτεται κάτω ἀπό τά ἄνευ προηγουμένου ἐπιτεύγματα τοῦ ἴδιου τοῦ σοσιαλισμοῦ, θά ἦταν αὐτό τό συμπλήρωμα πού προορίζεται νά δώσει σέ ὀρισμένους μαρξιστές ἰδεολόγους, ἀφοῦ δέν ὑπάρχει θεωρία, τήν αἴσθηση τῆς θεωρίας πού τούς λείπει: μιά αἴσθηση πού δέ μπορεῖ νά ἀξιώσει γιά τόν ἑαυτό τῆς τό πιό πολύτιμο πράγμα ὅσον τόν κόσμο πού μᾶς ἔδωσε ὁ Μάρξ: τή δυνατότητα μιᾶς ἐπιστημονικῆς γνώσης.

Νά γιατί, ἂν ὁ σοσιαλιστικός ἀνθρωπισμός εἶναι στήν ἡμερήσια διάταξη, ἀπ' τήν ἄλλη οἱ πιό εὐλογες αἰτίες αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας σέ καμιά περίπτωση δέ μποροῦν νά χρησιμεύσουν σάν ἐγγύηση γιά τίς πεπλανημένες, χωρίς νά μᾶς σύρουν στή σύγκριση τῆς ἰδεολογίας, μέ τήν ἐπιστημονική θεωρία.

Ὁ φιλοσοφικός ἀνθρωπισμός τοῦ Μάρξ προσφέρει πράγματι τή δυνατότητα νά κατανοήσουμε τήν ἀναγκαιότητα τῶν ὑπάρχουσῶν ἰδεολογιῶν, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ταυτόχρονα ὅμως, δεδομένου ὅτι εἶναι μιά κριτική καί ἐπαναστατική θεωρία, προσφέρει τή δυνατότητα νά κατανοήσουμε τήν τακτική πού πρέπει νά υἱοθετηθεῖ ἀπέναντι σ' αὐτές τίς ἰδεολογίες: εἴτε νά τίς ὑποστηρίξουμε, εἴτε νά τίς μετασχηματίσουμε ἢ νά τίς καταπολεμήσουμε. Καί οἱ μαρξιστές γνωρίζουν πῶς δέν εἶναι δυνατή καμιά τακτική, πού δέ βασίζεται σέ μιά στρατηγική – καί καμιά στρατηγική πού δέ βασίζεται στή θεωρία.

Ὀκτώβρης 1963

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ «ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟ»

Λίγα λόγια πάνω στον όρο «πραγματικός ανθρωπισμός»¹.

Ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ περιέχεται στό ἐπίθετο: *πραγματικός*. Ὁ πραγματικός ανθρωπισμός ὀρίζεται ἀπό ἄποψη σημαντικῆς μέσω τῆς ἀντίθεσῆς του πρὸς τὸ μὴ-πραγματικό ανθρωπισμό, πρὸς τὸν ἰδεατό (ἰδεαλιστικό), ἀφηρημένο, ἐνατενιστικό κλπ. ανθρωπισμό. Ὁ νέος πραγματικός ανθρωπισμός ἐπικαλεῖται σάν ἀναφορά, καί ταυτόχρονα λόγω τῆς ἀφαίρεσῆς του, τῆς μὴ πραγματικότητάς του, αὐτό τὸν ανθρωπισμό ἀναφορᾶς. Ὁ παλιός ανθρωπισμός κρίνεται συνεπῶς ἀπὸ τὸν καινούργιο σάν ἕνας ἀφηρημένος καί ἀπατηλός ανθρωπισμός. Ἡ αὐταπάτη του συνίσταται στό νά στοχεύει σ' ἕνα ἀντικείμενο μὴ-πραγματικό, στό ὅτι ἔχει γιὰ περιεχόμενο ἕνα ἀντικείμενο πού δέν εἶναι τὸ πραγματικό ἀντικείμενο.

Ὁ πραγματικός ανθρωπισμός παρουσιάζεται σάν ὁ ανθρωπισμός πού ἔχει γιὰ περιεχόμενο, ὄχι ἕνα ἀφηρημένο, θεωρησιακό ἀντικείμενο, ἀλλὰ ἕνα ἀντικείμενο πραγματικό.

Ὡστόσο ὁ ὀρισμός αὐτός τοῦ πραγματικοῦ ανθρωπισμοῦ παραμένει ἀρνητικός: ἀρκεῖ γιὰ νά ἐκφράσει τὴν ἄρνηση ἑνός ὀρισμένου περιεχομένου, δέ δίνει ὅμως αὐτό τὸ ἴδιο τὸ καινούργιο του περιεχόμενο. Τὸ περιεχόμενο πού στοχεύει ὁ πραγματικός ανθρωπισμός δέ βρίσκεται στήν ἔννοια ανθρωπισμός ἢ «πραγματικός», σάν τέτοιες, ἀλλὰ ἔξω ἀπὸ αὐτές τίς ἔννοιες. Τὸ ἐπίθετο πραγματικός εἶναι ἐνδεικτικό: δείχνει ὅτι ἂν θέλουμε νά βροῦμε τὸ περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ νέου ανθρωπισμοῦ, πρέπει νά τὸ ἀναζητήσουμε *μέσα στήν πραγματικότητα*: στήν κοινωνία, στό κράτος, κλπ. Συνεπῶς ἡ ἔννοια πραγματικός ανθρωπισμός συναρτᾶται πρὸς τὴν ἔννοια ανθρωπισμός σάν θεωρητικὴ ἀναφορά, ἀλλὰ ἀντιτάσσεται σ' αὐτὴν ἀρνούμενη τὸ

1. Ἡ ἔννοια «πραγματικός ανθρωπισμός» στηρίζει τὴν ἐπιχειρηματολογία ἑνός ἄρθρου τοῦ J. Semprun δημοσιευμένου στό Νο 58 τῆς ἐφημερίδας *Clarté* (βλ. *Nouvelle Critique*, Νο 164, Μάρτιος 1965). Εἶναι μιά ἔννοια δανεισμένη ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς νεότητος τοῦ Μάρξ.

αφηρημένο της αντικείμενο – και προσφέροντας στον έαυτό της ένα συγκεκριμένο, πραγματικό αντικείμενο. Η λέξη *πραγματικός* παίζει διπλό ρόλο. Κάνει νά φανεί στον παλιό ανθρωπισμό ο ιδεαλισμός του καί η αφαίρεσή του (άρνητική λειτουργία της έννοιας πραγματικότητα)· καί ταυτόχρονα δηλώνει την *έξωτερική πραγματικότητα* (έξωτερική πρὸς τόν παλιό ανθρωπισμό) μέσα στην όποια ο νέος ανθρωπισμός θά βρει τό περιεχόμενό του (θετική λειτουργία της έννοιας πραγματικότητα). Όσο τόσο αυτή ή θετική λειτουργία της λέξης «πραγματικός» δέν είναι μιά θετική λειτουργία γνώσης, είναι μιά θετική λειτουργία *πρακτικής ένδειξης*.

Πράγματι, ποιά είναι αυτή ή «πραγματικότητα» πού μέλλει νά μετασχηματίσει τόν παλιό ανθρωπισμό σέ πραγματικό ανθρωπισμό; Είναι ή κοινωνία. Η έκτη θέση γιά τόν Φούερμπαχ λέει μάλιστα ότι ο μὴ αφηρημένος «άνθρωπος» είναι τό «*σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων*». Άν όμως πάρουμε κατά γράμμα αυτή τή διατύπωση, σάν έναν κατάλληλο όρισμό, δέ *σημαίνει τίποτα*. Άς επιχειρήσουμε νά δώσουμε απλῶς μιά κυριολεκτική της ἐξήγηση, καί θά δοῦμε ότι δέ θά απεμπλακοῦμε ἀπ' αὐτήν, ἐκτός κι ἂν προσφύγουμε σέ μιά περίφραση τοῦ ἀκόλουθου εἴδους: «ἂν θέλει κανείς νά μάθει ποιά είναι ή πραγματικότητα, ὄχι αὐτή πού ἀντιστοιχεῖ μέ κατάλληλο τρόπο στην έννοια ἄνθρωπος ἢ ανθρωπισμός, ἀλλά αὐτή πού ἔμμεσα ἐνέχεται σ' αὐτές τίς έννοιες, δέν είναι μιά αφηρημένη οὐσία, ἀλλά τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων». Αὐτή ή παράφραση κάνει νά φανερωθεῖ εὐθύς ἀμέσως μιά ἀναντιστοιχία μεταξύ τῆς έννοιας ἄνθρωπος καί τοῦ όρισμοῦ του: σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Μεταξύ αὐτῶν τῶν δύο ὄρων (ἄνθρωπος/σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων) ὑπάρχει ἀναμφίβολα μιά σχέση, δέν είναι ὅμως ἀναγνώσιμη μέσα στον όρισμό, δέν *είναι σχέση όρισμοῦ*, δέν *είναι σχέση γνώσης*.

Αὐτή ὅμως ή ἀναντιστοιχία, αὐτή ή σχέση, ἔχουν ἕνα νόημα: ἕνα νόημα *πρακτικό*. Αὐτή ή ἐκδηλη ἀναντιστοιχία δηλώνει μιά *πράξη πού πρέπει νά ἐκπληρωθεῖ*, μιά *μετατόπιση* πού πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ. Σημαίνει ότι γιά νά συναντήσουμε καί νά ἀνακαλύψουμε τήν πραγματικότητα πού ὑπαινίσσεται κανείς ἀναζητώντας, ὄχι πιά τόν αφηρημένο ἀλλά τόν πραγματικό ἄνθρωπο, πρέπει νά *περάσουμε στην κοινωνία*, καί νά ἀρχίσουμε νά κάνουμε τήν ἀνάλυση τοῦ συνόλου τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Θά ἔλεγα ότι στην ἐκφραση πραγματικός ἄνθρωπισμός, ή έννοια «πραγματικός» είναι μιά πρακτική έννοια, τό *ισότιμο ἑνός σήματος*, ἑνός ὀδικοῦ πίνακα, τό όποιο «δείχνει» ποιά κίνηση πρέπει νά πραγματοποιήσουμε καί σέ ποιά κατεύθυνση, μέχρι ποιό τόπο πρέπει νά *μετατοπιστοῦμε* γιά νά βρεθοῦμε, ὄχι πιά στον οὐρανό τῆς αφαίρεσης ἀλλά στην πραγματική γῆ. «Άπό δῶ τό πραγματικό!» Ἀκολουθοῦμε τόν *ὀδηγό*, καί καταλήγουμε μέσα στην κοινωνία, στίς κοινωνικές σχέσεις, καί στίς προϋποθέσεις τῆς πραγματικῆς τους δυνατότητας.

Τότε ὅμως είναι πού ξεπηδάει τό σκανδαλώδες παράδοξο: ἀφοῦ συντελεστεῖ πραγματικά αὐτή ή *μετατόπιση* ἀφοῦ ἐπιχειρηθεῖ ή ἐπι-

στημονική ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ πραγματικοῦ αντικειμένου, ἀνακαλύπτουμε ότι ή γνώση τῶν συγκεκριμένων (πραγματικῶν) ἀνθρώπων – δηλαδή ή γνώση τοῦ συνόλου τῶν κοινωνικῶν σχέσεων – δέν είναι δυνατή παρά μέ τόν ὄρο νά ἀπαλλαγοῦμε τελείως ἀπό τίς *θεωρητικές ὑπηρεσίες* τῆς έννοιας ἄνθρωπος (μέ τό νόημα μέ τό όποιο ὑπῆρχε μέσα στή θεωρητική της ἀξίωση, πρὶν ἀκόμα ἀπ' αὐτή τή μετάθεση). Πράγματι, αὐτή ή έννοια μᾶς ἐμφανίζεται ἄχρηστη ἀπό ἐπιστημονική ἄποψη, ὄχι γιατί είναι αφηρημένη! – ἀλλά γιατί δέν είναι ἐπιστημονική. Γιά νά συλλογιστοῦμε τήν πραγματικότητα τῆς κοινωνίας, τοῦ συνόλου τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, πρέπει νά πραγματοποιήσουμε μιά *ριζική μετατόπιση*: ὄχι μόνο μιά χωρική μετατόπιση (ἀπό τό αφηρημένο στό συγκεκριμένο) ἀλλά ἐπίσης μιά έννοιολογική μετατόπιση (ἀλλάζουμε έννοιες βάσης!). Οἱ έννοιες μέ τίς όποιες συλλογίζεται ὁ Μάρξ τήν πραγματικότητα, τήν όποια καταδείχνει ὁ πραγματικός ἄνθρωπισμός, δέν κάνουν πιά νά παρέμβουν οὔτε μιά φορά, σάν *θεωρητικές έννοιες*, οἱ έννοιες ἄνθρωπος, ἢ ανθρωπισμός: κάνουν νά παρέμβουν ἄλλες έννοιες, τελείως καινούργιες: οἱ έννοιες: τρόπος παραγωγῆς, παραγωγικές δυνάμεις, παραγωγικές σχέσεις, ἐποικοδόμημα, ἰδεολογία, κλπ. Ἴδού τό παράδοξο: ή πρακτική έννοια πού μᾶς ἔδειχνε τόν τόπο τῆς μετάθεσης ἀναλύθηκε μέσα στην ἴδια τή μετατόπιση, ή έννοια πού μᾶς ἔδειχνε τόν τόπο τῆς ἔρευνας ἀπουσιάζει στό ἐξῆς ἀπό τήν ἴδια τήν ἔρευνα.

Ἐδῶ βρίσκεται ἕνα χαρακτηριστικό φαινόμενο αὐτῶν τῶν *μεταβάσεων-τομῶν* πού συνιστοῦν τόν ἐρχομό μιάς καινούργιας προβληματικῆς. Σέ όρισμένες στιγμές τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν, βλέπουμε νά ἐμφανίζονται τέτοιες *πρακτικές έννοιες*, πού τό *ιδιάζον* τους είναι ότι ἀποτελοῦν έννοιες *ἀνισορροπημένες ἐσωτερικά*. Ἀπό τή μιά πλευρά τους ἀνήκουν στον παλιό ἰδεολογικό *χώρο*, πού τούς χρησιμεύει σάν «θεωρητική» ἀναφορά (ἄνθρωπισμός): ἀπό τήν ἄλλη ὅμως ἀφοροῦν ἕνα καινούργιο *χώρο*, δείχνουν τή *μετατόπιση* πού πρέπει νά πραγματοποιήσουμε γιά νά μποῦμε μέσα του. Μέ τήν πρώτη πλευρά τους διατηροῦν μιά σημασία «θεωρητική» (τή σημασία τοῦ *χώρου ἀναφορᾶς* τους): μέ τή δεύτερη πλευρά τους, ἔχουν μόνο μιά σημασία *πρακτικοῦ* σήματος, πού δείχνει μιά κατεύθυνση καί ἕνα τόπο, χωρίς ὅμως νά δώσει τήν κατάλληλη έννοιά τους. Ἐξακολουθοῦμε νά παραμένουμε στό *χώρο* τῆς προγενέστερης ἰδεολογίας: πλησιάζουμε στά *σύνορά* της, καί ἕνας ὀδικός πίνακας μᾶς δείχνει ἕνα ἐκεῖθεν, μιά κατεύθυνση καί ἕνα τόπο. «Διαβεῖτε τά *σύνορα*, καί προχωρεῖτε στην κατεύθυνση τῆς κοινωνίας, ἐκεῖ θά βρεῖτε τό *πραγματικό*». Ὁ πίνακας ἐξακολουθεῖ νά είναι *μψηγμένος* στον ἰδεολογικό *χώρο*, τό *κείμενό του ἔχει συνταχθεῖ στή γλώσσα τοῦ χώρου αὐτοῦ*, ἔστω κι ἂν χρησιμοποιεῖ «καινούργιες» λέξεις: ή ἴδια ή ἄρνηση τῆς ἰδεολογίας είναι γραμμένη σέ ἰδεολογική γλώσσα, ὅπως τό βλέπουμε μέ τόσο ἐντυπωσιακό τρόπο στον Φούερμπαχ: τό «*συγκεκριμένο*», τό «*πραγματικό*», ἰδού τά ὀνόματα πού φέρει μέσα στην ἰδεολογία ή ἴδια ή ἀντίθεση πρὸς τήν ἰδεολογία.

Μπορείτε να παραμείνετε επ' άοριστον στη μεθοριακή γραμμή, χωρίς να σταματήσετε να επαναλαμβάνετε: συγκεκριμένο! συγκεκριμένο! πραγματικό! πραγματικό! Είναι αυτό που λέει ο Φόουερμπαχ – κι αυτός εξάλλου μιλούσε επίσης για την κοινωνία και για τό κράτος, και δέ σταμάτησε να μιλάει για τόν πραγματικό άνθρωπο, για τόν άνθρωπο που έχει ανάγκες, για τό συγκεκριμένο άνθρωπο (πού δέν είναι παρά τό σύνολο τών αναπτυγμένων ανθρώπινων αναγκών του), για τήν πολιτική και για τή βιομηχανία. Έμενε στίς λέξεις που μέσα στό ίδιο τους τό συγκεκριμένο, του έστελναν πίσω τήν εικόνα του ανθρώπου του όποιου άπαιτούσε τήν *πραγμάτωση* (ο Φόουερμπαχ έλεγε, κι αυτός επίσης, ότι ο πραγματικός άνθρωπος είναι ή κοινωνία, μέ έναν όρισμό για τόν άνθρωπο, που σ' αυτή τήν περίπτωση ήταν αντίστοιχος προς τήν έννοιά του, άφου για τόν Φόουερμπαχ ή κοινωνία ούδέποτε ήταν, σέ καθεμία από τίς ιστορικές της στιγμές, άλλο παρά ή προοδευτική έκδήλωση τής *άνθρώπινης ουσίας*).

Η αντίθετα μπορείτε πραγματικά να διαβείτε τά σύνορα και να εισδύσετε στό χώρο τής πραγματικότητας, και να αρχίσετε να πραγματοποιείτε «σοβαρά τή μελέτη του», όπως λέει ο Μάρξ στη *Γερμανική Ίδεολογία*. Σ' αυτή τήν περίπτωση, τό σήμα έχει παίξει τόν πρακτικό του ρόλο. Παρέμεινε στον παλιό χώρο, στό χώρο που εγκαταλείφθηκε, από τό ίδιο τό γεγονός τής μετατόπισης. Νά 'σαστε λοιπόν, μόνος αντίκρι στό πραγματικό σας αντικείμενο, ύποχρεωμένος σαφώς να έπινοήσετε τίς άπαιτούμενες και κατάλληλες έννοιες για να τό συλλογιστείτε: σαφώς ύποχρεωμένος να βεβαιώσετε ότι οί παλιές έννοιες, και ιδιαίτερα ή έννοια πραγματικός άνθρωπος ή πραγματικός ανθρωπισμός δέ σας επιτρέπουν να συλλογιστείτε τήν *πραγματικότητα τών ανθρώπων*: ότι για να κατακτήσετε αυτό τό άμεσο που άκριβώς δέν είναι ένα, άπαιτείται μιά μακρά καμπή, όπως συμβαίνει πάντα στό χώρο τής γνώσης. Έγκαταλείψατε τόν παλιό χώρο, τίς παλιές έννοιες. Βρισκόσαστε σ' ένα καινούργιο χώρο, που καινούργιες έννοιες σας παρέχουν τή γνώση του. Σημείο ότι αλλάξατε πράγματι τόπο, προβληματική, και ότι αρχίζει μιά νέα περιπέτεια: ή περιπέτεια μιάς επιστήμης υπό ανάπτυξη.

Είμαστε λοιπόν καταδικασμένοι να επαναλαμβάνουμε αυτή τήν έμπειρία; Ο πραγματικός ανθρωπισμός μπορεί να είναι σήμερα τό *σύνθημα μιάς άρνησης και ενός σχεδίου*, άρα στην καλύτερη τών περιπτώσεων ένα πρακτικό σήμα, ή άρνηση ενός «ανθρωπισμού» άφηρημένου, που δέν υπήρχε παρά μέσα στους λόγους κι όχι μέσα στην πραγματικότητα τών θεσμών – και ή ένδειξη ενός εκείθεν, μιάς πραγματικότητας που εξακολουθεί να βρίσκεται εκείθεν, που δέν *πραγματώθηκε* ακόμα στην πραγματικότητα, αλλά προσδοκάται, τό σχέδιο μιάς προσδοκίας που πρέπει να κάνουμε να περάσει μέσα στη ζωή. Είναι πολύ κατανοητό να μεταφράζονται μέ τόν τρόπο τους σ' αυτή τήν έννοια του πραγματικού ανθρωπισμού, ένδόμυχες άρνήσεις και άθθεντικές εϋχές, ή ανυπόμονη έπιθυμία να ξεπεραστούν εμπόδια που παραμένουν ανυπέρβλητα. Είναι σαφές επίσης ότι οί άνθρω-

ποι οφείλουν, σέ κάθε εποχή τής ιστορίας, να πειραματίζονται για δικό τους λογαριασμό, και δέν είναι τυχαίο αν όρισμένοι ξανακάνουν τό «δρόμο» τών μεγαλύτερών τους ή τών προγόνων τους. Είναι σίγουρα άπαραίτητο να παίρνουν στά σοβαρά οί κομμουνιστές τό πραγματικό νόημα αυτής τής έπιθυμίας, τίς πραγματικότητες που ή πρακτική αυτή έννοια είναι ο δείκτης τους. Είναι σίγουρα άπαραίτητο να πραγματοποιούν οί κομμουνιστές αυτό τό πήγαιν' έλα μεταξύ τών μορφών, που είναι ακόμα άβέβαιες, συγκεχυμένες και ιδεολογικές, μέσα στίς όποιες εκφράζονται είτε αυτή ή έπιθυμία είτε καινούργιες έμπειρίες – και τών δικών τους θεωρητικών έννοιών που έπινοούν, όταν είναι άπόλυτα άποδειγμένη ή ανάγκη τους, τών θεωρητικών έννοιών που είναι κατάλληλες για τίς ανατροπές τής πρακτικής τής εποχής μας.

Όμως δέν πρέπει να ξεχνάμε ότι τά σύνορα που χώριζαν τήν ιδεολογία από τήν επιστημονική θεωρία τά διάβηκε ο Μάρξ έδω και 120 χρόνια περίπου: ότι αυτό τό μεγάλο έγχείρημα κι αυτή ή μεγάλη ανακάλυψη παρατέθηκαν μέσα σέ έργα, έγγράφηκαν στό έννοιολογικό σύστημα μιάς γνώσης, που τά αποτελέσματά της μετασχημάτισαν σταδιακά τήν όψη του κόσμου και τήν ιστορία του. Δέν πρέπει, δέ μπορούμε ούτε μιά στιγμή να άπαρνηθούμε τήν ωφέλεια αυτής τής άποκτημένης γνώσης που είναι αναντικατάστατη: τήν ωφέλεια του θεωρητικού της πλούτου που ξεπερνά σέ πλούτο και δυναμικότητα τή χρήση τήν ίδια που τής έγινε μέχρι τώρα. Δέν πρέπει να ξεχνάμε ότι ή κατανόηση αυτού που συμβαίνει σήμερα στον κόσμο, και του πολιτικού και ιδεολογικού πήγαιν' έλα, είναι άπαραίτητη για να διευρύνουμε και να ένδυναμώσουμε τίς βάσεις του σοσιαλισμού, είναι έφικτή μόνο μέ τήν προϋπόθεση να μήν επανέλθουμε, για λογαριασμό μας, έντεϋθεν αυτού που έθεσε στη διάθεσή μας ο Μάρξ, μέχρι αυτό τό άβέβαιο ακόμα σύνορο μεταξύ τής ιδεολογίας και τής επιστήμης. Μπορούμε να βοηθήσουμε όλους αυτούς που πλησιάζουν για να διαβούν αυτό τό σύνορο: μέ τήν προϋπόθεση όμως να τό έχουμε διαβεί έμείς οί ίδιοι και να έχουμε έγγράψει στίς έννοιές μας τό ανεπίτρεπτο αποτέλεσμα αυτού του τοπίου.

Για μας τό «πραγματικό» δέν είναι ένα *θεωρητικό σύνθημα*: τό πραγματικό είναι τό πραγματικό αντικείμενο που ύπάρχει ανεξάρτητα από τή γνώση του – που δέ μπορεί όμως να όριστεί παρά μέσω τής γνώσης του. Από αυτή τή δεύτερη, θεωρητική άποψη, τό πραγματικό αποτελεί μιά αδιάσπαστη ένότητα μέ τά μέσα τής γνώσης του, τό πραγματικό είναι ή γνωστή δομή του πραγματικού, ή αυτή που πρέπει να γνωρίσουμε, είναι τό ίδιο τό αντικείμενο τής μαρξιστικής θεωρίας, αυτό τό αντικείμενο που σημειοθετείται από τίς μεγάλες θεωρητικές ανακαλύψεις του Μάρξ και του Λένιν, αυτό τό τεράστιο και ζωντανό θεωρητικό πεδίο, που βρίσκεται σέ διαρκή ανάπτυξη, μέσα στό όποιο τά γεγονότα τής ανθρώπινης ιστορίας μπορούν στό έξής να πειθαρχηθούν από τήν πρακτική τών ανθρώπων, γιατί ύποβάλλονται στην έννοιολογική τους σύλληψη, στη γνώση τους.

Δέν ήθελα νά πώ κάτι διαφορετικό· δείχνοντας ότι ο πραγματικός ή σοσιαλιστικός ανθρωπισμός μπορεί νά είναι τό αντικείμενο μιᾶς ἀναγνώρισης ή μιᾶς παραγνώρισης ἀνάλογα μέ τό «στάτους» πού τοῦ καθορίζουμε σέ σχέση μέ τή θεωρία· ότι μπορεί νά χρησιμεύσει σάν *πρακτικό, ιδεολογικό σύνθημα*, στό βαθμό ἀκριβῶς πού εἶναι προσαρμοσμένος μέ ἀκρίβεια στή λειτουργία του, καί δέ συγχέεται μέ μιᾶ τελείως διαφορετική λειτουργία· ότι μέ κανένα τρόπο δέ μπορεί νά καυχηθεῖ γιά τίς ιδιότητες μιᾶς θεωρητικῆς ἔννοιας. Ἦθελα ἐπίσης νά πώ ότι αὐτό τό σύνθημα δέν εἶναι αὐτόφωτο, ἀλλά ότι τό πολύ πολύ μπορεί νά δείξει σέ *ποιό τόπο, ἔξω ἀπό αὐτόν*, βασιλεύει τό φῶς. Ἦθελα νά πώ ότι ἕνας ὀρισμένος *πληθωρισμός* αὐτῆς τῆς πρακτικῆς, ιδεολογικῆς ἔννοιας μπορούσε νά σπρώξει τή μαρξιστική θεωρία νά ξαναπέσει ἐντεῦθεν τῶν δικῶν τῆς συνόρων· καί, ἐπιπλέον μπορούσε ἀκόμα νά ἐμποδίσει, ἂν ὄχι νά ἀπαγορεύσει, τήν αὐθεντική *τοποθέτηση*, συνεπῶς τήν πραγματική ἐπίλυση τῶν προβλημάτων πού, μέ τόν τρόπο τῆς, εἶναι ἐπιφορτισμένη νά δηλώνει τήν ὑπαρξή τους καί τόν ἐπείγοντα χαρακτήρα τους. Γιά νά ποῦμε ἀπλά τά πράγματα, ἡ προσφυγή στήν ἠθική – προσφυγή πού ἐγγράφεται βαθιά σέ κάθε ἀνθρωπιστική ιδεολογία – μπορεί νά παίξει τό ρόλο μιᾶς φαντασιακῆς διαπραγμάτευσης τῶν πραγματικῶν προβλημάτων. Ὅταν γνωστοῦν αὐτά τά προβλήματα, τίθενται μέ συγκεκριμένους ὅρους: εἶναι προβλήματα ὀργάνωσης τῶν μορφῶν τῆς οικονομικῆς ζωῆς, τῆς πολιτικῆς ζωῆς, καί τῆς ἀτομικῆς ζωῆς. Γιά νά θέσουμε αὐθεντικά καί νά ἐπιλύσουμε πραγματικά αὐτά τά προβλήματα πρέπει νά τά ποῦμε μέ τό ὄνομά τους, τό *ἐπιστημονικό ὄνομα* τους. Τό σύνθημα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ δέν ἔχει θεωρητική ἀξία, ἀλλά μιᾶ ἀξία πρακτικοῦ δείκτη: πρέπει νά φτάσουμε σ' αὐτά τά ἴδια τά συγκεκριμένα προβλήματα, δηλαδή στή γνώση τους, γιά νά παραγάγουμε τόν ἱστορικό μετασχηματισμό πού τήν ἀναγκαιότητά του στοχάστηκε ὁ Μάρξ. Πρέπει νά προσέξουμε ὥστε σ' αὐτή τή διαδικασία καμιά *λέξη*, νομιμοποιημένη ἀπό τήν πρακτική τῆς λειτουργία, νά μή σφετεριστεῖ τή *θεωρητική* λειτουργία: ἀλλά νά ἐξαφανιστεῖ ἀπό τό πεδίο τῆς θεωρίας ἀμέσως μόλις ἐκπληρώσει τήν πρακτική τῆς λειτουργία.

Ἰανουάριος 1965

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ (*aliénation, Entäusserung*). Μιά ιδεολογική ἔννοια πού χρησιμοποιήθηκε ἀπό τόν Μάρξ στά ἔργα τῆς νεότητάς του (βλ. λ.) καί θεωρεῖται ἀπό τούς ὁπαδούς αὐτῶν τῶν ἔργων ἔννοια - κλειδί τοῦ μαρξισμοῦ. Ὁ Μάρξ ἔβγαλε τόν ὄρο ἀπό τήν ἀνθρωπολογία τοῦ Φόουερμαχ, ὅπου δήλωνε τήν κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς κοινωνίας, ὅπου ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου παρουσιάζεται σ' αὐτόν μόνο μέ τήν παραμορφωμένη μορφή τοῦ θεοῦ πού, ἂν καί ὁ ἀνθρώπος τόν ἐπλασε κατ' εἰκόνα τῆς οὐσίας του (τοῦ εἰδολογικοῦ ὄντος), τοῦ ἐμφανίζεται σάν ἐξωτερικός, προϋπάρχων δημιουργός. Ὁ Μάρξ χρησιμοποίησε τήν ἔννοια γιά νά κριτικάρει τό κράτος καί τήν οἰκονομία, *ὅτι παραποιοῦν τήν πραγματική αὐτοκαθοριστική ἐργασία τῶν ἀνθρώπων μέ τόν ἴδιο τρόπο*. Στά κατοπινά του ἔργα ὁμως, ὁ ὄρος ἐμφανίζεται πολύ σπάνια, κι ὅπου τόν παρουσιάζει, τόν μεταχειρίζεται εἰρηνικά, ἢ μέ διαφορετικό ἐννοιολογικό περιεχόμενο (στό *Κεφάλαιο*, γιά παράδειγμα).

ΑΝΑΓΝΩΣΗ (*lecture*). Τά προβλήματα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας (ἢ ὅποιας ἄλλης θεωρίας) μπορούν νά λυθοῦν μόνο ἂν μάθουμε νά διαβάζουμε τά κείμενα σωστά (ἀπό δῶ καί ὁ τίτλος τοῦ μεταγενέστερου βιβλίου τοῦ Ἄλτουσέρ, *Διαβάζοντας τό Κεφάλαιο*)· δέ φτάνει ὁμως οὔτε μιᾶ ἐπιφανειακή ἀνάγνωση, πού συνενώνει γραμματικές ἀναφορές, οὔτε μιᾶ χεγκελιανή ἀνάγνωση, πού μειώνει τήν οὐσία ἑνός κόρπους ἀφαιρώντας τόν «ἀληθινό πυρήνα ἀπό τό φενακισμένο περίβλημα». Μόνο μιᾶ συμπτωματική ἀνάγνωση (*lecture symptomale* — βλ. προβληματική) πού συγκροτεῖ τήν προβληματική, *τήν ἀσυνειδησία τοῦ κειμένου*, εἶναι ἀνάγνωση τοῦ μαρξικοῦ ἔργου πού θά μας ἐπιτρέψει νά φτάσουμε σέ μιᾶ ἐπιστημολογική τομή πού κάνει δυνατό τόν ἱστορικό ὕλισμό σάν ἐπιστήμη.

ΑΝΑΠΤΥΞΗ, ΑΝΙΣΗ (*développement inégal*). Μιά ἔννοια τοῦ Λένιν καί τοῦ Μάο Τσέ-Τούνγκ: ὁ ἐπικαθορισμός ὄλων τῶν ἀντιφάσεων σ' ἕνα κοινωνικό σχηματισμό σημαίνει πῶς καμιά δέ μπορεί νά ἐξελιχθεῖ ἀπλά· οἱ διάφοροι ἐπικαθορισμοί σέ διαφορετικῆς ἐποχῆς καί τόπους καταλήγουν σέ ἐντελῶς διαφορετικά σχήματα κοινωνικῆς ἀνάπτυξης.

ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ (*humanisme*). Ο ανθρωπισμός είναι τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τής ιδεολογικής προβληματικής (βλ. λ.) από τήν όποία αναδύθηκε ό Μάρξ, καί γενικότερα, τής περισσότερης σύγχρονης ιδεολογίας: μιά ιδιαίτερα συνειδητή μορφή ανθρωπισμού είναι ή ανθρωπολογία του Φόουερμαχ, πού δεσπόζει στά έργα τής νεότητας του Μάρξ (βλ. λ.). Σάν επιστήμη όμως, ό ιστορικός υλισμός, όπως εκτίθεται στά κατοπινά έργα του Μάρξ, έμπεριέχει ένα θεωρητικό αντιανθρωπισμό. Ο «πραγματικός-ανθρωπισμός» χαρακτηρίζει τά έργα τής τομής (βλ. λ.): ή ανθρωπιστική φόρμα διατηρείται, αλλά έκφρασεις όπως «τό σύνολο των κοινωνικών σχέσεων», παραπέμπουν σέ έννοιες του ιστορικού υλισμού. Ωστόσο, ή ιδεολογία μιάς σοσιαλιστικής κοινωνίας μπορεί νά είναι ανθρωπισμός, ένας προλεταριακός «ταξικός ανθρωπισμός» [μιά έκφραση πού χρησιμοποιώ μέ όλοφάνερα προσωρινή, ήμι-κριτική σημασία. Λ.Α.]

+ ΑΝΤΙΦΑΣΗ (*contradiction*). Ένας όρος για τή διάρθρωση μιάς πρακτικής (βλ. λ.) μέσα στό πολύπλοκο όλο του κοινωνικού σχηματισμού (βλ. λ.) Οί αντιφάσεις μπορεί νά είναι ανταγωνιστικές ή μη ανταγωνιστικές, ανάλογα μέ τό αν ή κατάσταση επικαθορισμού τους (βλ. λ.) είναι κατάσταση συγχώνευσης ή συμπύκνωσης, ή μετατόπισης (βλ. λ.).

+ ΑΝΤΙΦΑΣΕΩΝ, ΣΥΜΠΥΚΝΩΣΗ, ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΩΝΕΥΣΗ (*condensation, déplacement et fusion des contradictions*). Η συμπύκνωση καί ή μετατόπιση χρησιμοποιήθηκαν από τόν Φρόυντ για νά σημάνουν τούς δύο τρόπους πού οί όνειρικές-σκέψεις αντιπροσωπεύονται στό όνειρικό-έργο — μέ τή συμπίεση όρισμένων όνειρικών-σκέψεων σέ μιά εικόνα, ή μέ τή μεταφορά ψυχικής έντασης από τή μιά εικόνα στήν άλλη. Ο Άλτουσέρ χρησιμοποιεί τήν αναλογία αυτών των διαδικασιών του ψυχικού επικαθορισμού για νά σημάνει τίς διαφορετικές μορφές του επικαθορισμού (βλ. λ.) των αντιφάσεων μέσα στή μαρξιστική θεωρία τής Ιστορίας. Σέ περιόδους σταθερότητας οί ουσιαστικές αντιφάσεις του κοινωνικού σχηματισμού εξουδετερώνονται μέ τή μετατόπιση: σέ μιά επαναστατική κατάσταση όμως, μπορεί νά συμπυκνωθούν ή νά συγχωνευτούν σέ μιά επαναστατική ρήξη.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΕΙΔΙΚΗ (*efficacité spécifique*). Χαρακτηριστικό τής κατοπινής θεωρίας του Μάρξ: οί διάφορες όψεις του κοινωνικού σχηματισμού δέ σχετίζονται όπως στή χειγελιανή διαλεκτική τής συνείδησης (βλ. λ.) σάν φαινόμενα καί ουσία, τό καθένα έχει τή συγκεκριμένη έπιρροή του στό πολύπλοκο όλο, τή δομή μέ δεσπίζουσα (βλ. λ.) Έτσι βάση καί έποικοδόμημα (βλ. λ.) δέν πρέπει νά νοούνται όπως τά έννοει ό χυδαίος μαρξισμός, σάν ουσία καί φαινόμενο, τό κράτος καί ή ιδεολογία δέν είναι άπλές έκφρασεις τής οικονομίας, είναι αυτόνομα μέσα σ' ένα δομημένο όλο, όπου μιά άποψη είναι δεσπίζουσα καί αυτή ή υπεροχή καθορίζεται σέ τελευταία άνάλυση από τήν οικονομία.

ΑΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΝΗΣΗΣ (*négation de la négation*). Μιά χειγελιανή σύλληψη μέ τήν όποία «έρωτοτροπεί» ό Μάρξ άκόμα καί στά ώριμα έργα του. Καταδειχνει τή διαδικασία τής καταστροφής καί τής άνάλυσης (υπέρβαση/Aufhebung), όπου τό Πνεύμα κινείται από μιά φάση τής ανάπτυξης του σέ μιάν άλλη. Για τόν Μάρξ, περιγράφει τό γεγονός ότι ό καπιταλισμός, έχοντας γεννηθεί από τήν καταστροφή τής φεουδαρχίας, είναι κι ό ίδιος προορισμένος νά καταστραφεί από τή γέννηση του σοσιαλισμού καί του κομμουνισμού [αυτή ή περιγραφή κάνει μεταφορική χρήση τής έννοιας. Λ.Α.]

ΑΥΘΟΡΜΗΤΙΣΜΟΣ (*spontanéité*). Όρος πού χρησιμοποιείται από τόν Λένιν για νά κριτικάρει μιά ιδεολογική καί πολιτική τάση στό ρώσικο σοσιαλδημοκρατικό κίνημα, πού υποστήριζε ότι τό επαναστατικό κίνημα θά 'πρεπε νά βασιστεί στήν «αυθόρμητη» δράση τής εργατικής τάξης αντί νά προσπαθήσει νά τήν καθοδηγήσει επιβάλλοντας σ' αυτή τή δράση, διαμέσου κάποιου κόμματος, πολιτικές πού παράγονται από τό θεωρητικό έργο του κόμματος. [Για τόν Λένιν, ό πραγματικός αυθορμητισμός, ή ικανότητα για δράση, ή επινοητικότητα κλπ. των «μαζών», έπρεπε νά είναι σεβαστός σάν ή πολυτιμότερη πλευρά του εργατικού κινήματος: ταυτόχρονα όμως ό Λένιν καταδίκαζε τήν «ιδεολογία του αυθορμητισμού» (μιά επικίνδυνη ιδεολογία) πού συμμερίζονταν οί αντίπαλοι του (ποπουλιστές καί «σοσιαλεπαναστάτες»), καί αναγνώριζε πώς ό πραγματικός αυθορμητισμός των μαζών έπρεπε νά υποστηριχτεί καί ταυτόχρονα νά κριτικαριστεί, για νά τίς απελευθερώσει από τήν επίδραση τής άστικής ιδεολογίας. Λ.Α.] Μ' αυτή τήν έννοια ό Λένιν υποστήριξε ότι-τό νά κάνουν παραχωρήσεις στον «αυθορμητισμό» ήταν ταυτόσημο μέ τό νά παραδίνουγ τό επαναστατικό κίνημα στήν έξουσία τής άστικής ιδεολογίας, καί έπομένως στήν άντεπανάσταση. Ο Άλτουσέρ γενικεύει αυτό τό σημείο υποστηρίζοντας ότι κάθε πρακτική καί ή επιστήμη πού τής αντιστοιχεί, δέν πρέπει ν' άφεθούν ν' αναπτυχθούν μόνες τους, όσο πετυχημένες κι αν είναι προσωρινά, γιατί έτσι μένει άνοιχτό τό πεδίο για μιά ιδεολογία (καί συγκεκριμένα τόν πραγματισμό) πού θά καταλάβει τήν επιστήμη, καί για τήν άντεπανάσταση πού θά καταλάβει τήν πρακτική. Η «ένότητα θεωρίας καί πρακτικής» δέ μπορεί νά είναι ή άπλή ένότητα μιάς άντανάκλασης, είναι ή πολύπλοκη ένότητα μιάς επιστημολογικής τομής [στή θεωρία. Στήν πολιτική πρακτική αυτή ή ένότητα παίρνει μιάν άλλη μορφή (πού δέν εξετάζεται σ' αυτό τό βιβλίο). Λ. Α.]

ΑΦΗΡΗΜΕΝΟ (*abstrait*). Για τόν Άλτουσέρ, ή θεωρητική αντίθεση άνάμεσα στό άφηρημένο καί τό συγκεκριμένο βρίσκεται έξολοκλήρου στή σφαίρα τής θεωρίας. Τό άφηρημένο είναι τό άφετηριακό σημείο για τή θεωρητική πρακτική, ή Γενικότητα I (βλ. λ.), ένω τό συγκεκριμένο είναι τό σημείο τερματισμού (Γενικότητα III). Η κοινή θεωρητική άποψη πού βλέπει τή θεωρία σάν άφηρημένη

καί τήν πραγματικότητα σάν συγκεκριμένη, είναι χαρακτηριστική στά έργα του Φούερμπαχ καί στά νεανικά έργα του Μάρξ.

ΓΕΝΙΚΟΤΗΤΕΣ, I, II, ΚΑΙ III (*généralités I, II et III*). Στή θεωρητική πρακτική (βλ. λ.), ή διαδικασία τής παραγωγής γνώσης, οί Γενικότητες I, είναι οί αφηρημένες ένμέρει-ιδεολογικές, ένμέρει-έπιστημονικές γενικότητες πού αποτελοῦν πρώτη ὕλη τής ἐπιστήμης, οί Γενικότητες III είναι οί συγκεκριμένες, ἐπιστημονικές γενικότητες πού παράγονται, ἐνώ οί Γενικότητες II είναι ή θεωρία τής ἐπιστήμης σέ μία δοσμένη στιγμή, τά μέσα τής παραγωγής γνώσης (βλ. λ.)

† ΓΝΩΣΗ (*connaissance*). Ἡ γνώση είναι τό προϊόν τής θεωρητικῆς πρακτικῆς (βλ. λ.)· είναι οί Γενικότητες III. Σάν τέτοια, είναι σαφώς ξεχωριστή ἀπό τήν πρακτική ἀναγνώριση (*reconnaissance*) ἐνός θεωρητικοῦ προβλήματος.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ (*dialectique de la conscience*). Ἡ χεγκελιανή διαλεκτική, ή κάθε διαλεκτική ὅπου διάφορα στοιχεία ή στιγμές είναι ἐξωτερικεύσεις μιᾶς μοναδικῆς, ἀπλῆς, ἐσωτερικῆς ἀρχῆς, ὅπως ή Ρώμη στή χεγκελιανή Φιλοσοφία τής Ἱστορίας είναι μία ἔκφραση τής ἀφηρημένης δικαιοῦς προσωπικότητας κλπ.

ΔΟΜΗ ΜΕ ΔΕΣΠΟΖΟΥΣΑ (*structure à dominante*). Τό μαρξιστικό ὄλο δέν είναι ἓνα ὄλο πού τό καθένα ἀπ' τά στοιχεία του ἰσοῦται μέ τό φαινόμενο μιᾶς οὐσίας (χεγκελιανισμός) οὔτε μερικά ἀπό τά στοιχεία του είναι ἐπιφανόμενα κάποιου ἀπ' αὐτά (οικονομισμός ή μηχανισμός): τά στοιχεία σχετίζονται ἀσυμμετρικά ἀλλά είναι αὐτόνομα (ἀντιφατικά): ἓνα ἀπ' αὐτά δεσπόζει. [Ἡ οικονομική βάση «καθορίζει» («σέ τελευταία ἀνάλυση») ποιό στοιχείο θά δεσπόζει σ' ἓνα κοινωνικό σχηματισμό. Λ.Α.] Ἐπομένως είναι μία δομή μέ δεσπόζουσα. Τό δεσπόζον στοιχείο δέν είναι ὅμως γιά πάντα καθορισμένο, ποικίλλει ἀνάλογα μέ τόν ἐπικαθορισμό τῶν ἀντιφάσεων καί τήν ἄνιση ἀνάπτυξή τους. Στόν κοινωνικό σχηματισμό αὐτός ὁ ἐπικαθορισμός είναι καθορισμένος σέ τελευταία ἀνάλυση ἀπό τήν οἰκονομία (*déterminé en dernière instance de l' économie*). Αὐτή είναι ή διευκρίνιση τοῦ Ἄλτουσέρ γιά τόν κλασικό μαρξιστικό ἰσχυρισμό ὅτι τό ἐποικοδόμημα είναι σχετικά αὐτόνομο, ἀλλά ή οἰκονομία είναι καθοριστική σέ τελευταία ἀνάλυση. Ἡ φράση «σέ τελευταία ἀνάλυση» δέ σημαίνει πώς θά ὑπάρχει κάποιος ἔσχατος χρόνος ή πώς ὑπῆρξε ποτέ κάποια ἀφετηρία, ὅταν ή οἰκονομία θά είναι ή ἦταν ἀποκλειστικά καθοριστική, καί τά ἄλλα στοιχεία θά προηγῶνται ή θά τήν ἀκολουθοῦν: ή «τελευταία ↓

ΔΟΜΗ ΜΕ ΔΕΣΠΟΖΟΥΣΑ (*structure à dominante*). Τό μαρξιστικό ὄλο δέν είναι ἓνα ὄλο πού τό καθένα ἀπ' τά στοιχεία του ἰσοῦται μέ τό φαινόμενο μιᾶς οὐσίας (χεγκελιανισμός) οὔτε μερικά ἀπό τά στοιχεία του είναι ἐπιφανόμενα κάποιου ἀπ' αὐτά (οικονομισμός ή μηχανισμός): τά στοιχεία σχετίζονται ἀσυμμετρικά ἀλλά είναι αὐτόνομα (ἀντιφατικά): ἓνα ἀπ' αὐτά δεσπόζει. [Ἡ οικονομική βάση «καθορίζει» («σέ τελευταία ἀνάλυση») ποιό στοιχείο θά δεσπόζει σ' ἓνα κοινωνικό σχηματισμό. Λ.Α.] Ἐπομένως είναι μία δομή μέ δεσπόζουσα. Τό δεσπόζον στοιχείο δέν είναι ὅμως γιά

πάντα καθορισμένο, ποικίλλει ἀνάλογα μέ τόν ἐπικαθορισμό τῶν ἀντιφάσεων καί τήν ἄνιση ἀνάπτυξή τους. Στόν κοινωνικό σχηματισμό αὐτός ὁ ἐπικαθορισμός είναι καθορισμένος σέ τελευταία ἀνάλυση ἀπό τήν οἰκονομία (*déterminé en dernière instance de l' économie*). Αὐτή είναι ή διευκρίνιση τοῦ Ἄλτουσέρ γιά τόν κλασικό μαρξιστικό ἰσχυρισμό ὅτι τό ἐποικοδόμημα είναι σχετικά αὐτόνομο, ἀλλά ή οἰκονομία είναι καθοριστική σέ τελευταία ἀνάλυση. Ἡ φράση «σέ τελευταία ἀνάλυση» δέ σημαίνει πώς θά ὑπάρχει κάποιος ἔσχατος χρόνος ή πώς ὑπῆρξε ποτέ κάποια ἀφετηρία, ὅταν ή οἰκονομία θά είναι ή ἦταν ἀποκλειστικά καθοριστική, καί τά ἄλλα στοιχεία θά προηγῶνται ή θά τήν ἀκολουθοῦν: ή «τελευταία στιγμή δέν ἔρχεται ποτέ», ή δομή είναι πάντα ή συμπαρουσία ὄλων τῶν στοιχείων τῆς καί τῶν σχέσῶν τους κυριαρχίας καί ὑποταγῆς — είναι μία «πάντα-προ-δεδομένη δομή» (*structure toujours—déjà—donnée*).

ΔΟΜΗ, ΜΕ ΜΕΤΑΤΙΘΕΜΕΝΟ ΚΕΝΤΡΟ (*structure décentrée*). Τό χεγκελιανό ὄλο προϋποθέτει μία ἀρχέγονη, πρωταρχική οὐσία πού βρίσκεται πίσω ἀπό τήν πολύπλοκη ἐμφάνιση πού ἔχει παραχθεῖ μέ τήν ἐξωτερικεύση τῆς ἱστορίας· είναι ἐπομένως μία δομή μ' ἓνα κέντρο. Τό μαρξιστικό ὄλο ὅμως, δέ μπορεί ποτέ νά ξεχωριστεῖ μ' αὐτό τόν τρόπο ἀπό τά στοιχεία πού τό αποτελοῦν, γιὰ τό καθένα είναι συνθήκη ὑπαρξῆς ὄλων τῶν ἄλλων (βλ. ἐπικαθορισμός). Ἐπομένως δέν ἔχει κέντρο, μόνο ἓνα κυρίαρχο στοιχείο, κι ἓναν ἐπικαθορισμό σέ τελευταία ἀνάλυση (βλ. δομή μέ δεσπόζουσα): είναι μία δομή μέ μετατιθέμενο κέντρο.

ΔΟΜΗ, ΠΑΝΤΑ-ΠΡΟ-ΔΕΔΟΜΕΝΗ. Βλ. δομή μέ δεσπόζουσα. Ὑπέρβαση (*depassement, Aufhebung*). Μία χεγκελιανή ἔννοια δημοφιλῆς στούς μαρξιστές-ἀνθρωπιστές, καταδείχνει τή διαδικασία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης μέ τήν καταστροφή καί τή διατήρηση σ' ἓνα ἀνώτερο ἐπίπεδο μιᾶς παλιᾶς, ἱστορικά καθορισμένης κατάστασης σέ μία νέα ἱστορικά καθορισμένη κατάσταση — π.χ. τό σοσιαλισμό στήν ὑπέρβαση τοῦ καπιταλισμοῦ, τό μαρξισμό στήν ὑπέρβαση τοῦ χεγκελιανισμοῦ. Ὁ Ἄλτουσέρ ἰσχυρίζεται πώς είναι μία ἰδεολογική ἔννοια, καί βάζει στή θέση τῆς τήν ἔννοια τῆς ἱστορικῆς μετάβασης ή, στήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης, τήν ἔννοια τῆς ἐπιστημολογικῆς τομῆς.

ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΣ (*empirisme*). Ὁ Ἄλτουσέρ χρησιμοποιεῖ τήν ἔννοια τοῦ ἐμπειρισμοῦ μέ πολύ ἔξυπνο τρόπο γιά νά περιλάβει ὅλες τίς «ἐπιστημολογίες» πού ἀντιπαραθέτουν ἓνα δοσμένο ὑποκείμενο σ' ἓνα δοσμένο ἀντικείμενο καί ὀνομάζουν γνώση τήν ἀφαίρεση ἀπό τό ὑποκείμενο τῆς οὐσίας τοῦ ἀντικειμένου. Ἐπομένως ή γνώση τοῦ ἀντικειμένου είναι μέρος τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου. Αὐτή παραμένει ἀληθινή ὅποια κι ἂν είναι ή φύση τοῦ ὑποκειμένου (ψυχολογικό, ἱστορικό κλπ.) ή τοῦ ἀντικειμένου (συνεχές, ἀσυνεχές, κινητό, ἀκίνητο κλπ.) πού ἐξετάζεται. Ἐτσι, καλύπτοντας αὐτές τίς ἐπιστημολογίες πού παραδοσιακά ἀποκαλοῦνται

«ἐμπειριστικές», αὐτός ὁ ὀρισμός ἐμπεριέχει τόν κλασικό ἰδεαλισμό καί τήν ἐπιστημολογία τοῦ Φόουερμαχ καί τοῦ νεαροῦ Μάρξ. **ΕΠΙΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ** (*surdétermination, Überdetermination*). Ὁ Φρόυντ χρησιμοποίησε αὐτό τόν ὄρο γιά νά περιγράψει (ἀνάμεσα σέ ἄλλα) τήν ἀναπαράσταση τῶν ὄνειρικῶν-σκέψεων σέ εἰκόνες εὐνοημένες ἀπό τό ὅτι συμπυκνώνουν ἕνα ἀριθμό σκέψεων σέ μιά μόνο εἰκόνα (συμπύκνωση/*Verdichtung*), ἢ μέ τή μεταβίβαση ψυχικῆς ἐνέργειας ἀπό μιά ἐξαιρετικά ἰσχυρή σκέψη σέ φαινομενικά ἀσημαντές εἰκόνες (μετατόπιση/*Verschiebung-Verstellung*). Ὁ Ἄλτουσέρ χρησιμοποιοῖ τόν ἴδιο ὄρο γιά νά περιγράψει τά ἀποτελέσματα τῶν ἀντιφάσεων σέ κάθε πρακτική πού ἀποτελεῖ τόν κοινωνικό σχηματισμό, πάνω στόν κοινωνικό σχηματισμό συνολικά, καί ἐπομένως καί ξανά σέ κάθε πρακτική καί κάθε ἀντίφαση, καθορίζοντας τό σχῆμα κυριαρχίας καί ὑποταγῆς, ἀνταγωνισμοῦ καί μὴ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἀντιφάσεων στή δομή μέ δεσπόζουσα σέ κάθε δοσμένη ἱστορική στιγμή. Ἀκριβέστερα, ὁ ἐπικαθορισμός μιᾶς ἀντίφασης εἶναι ἡ ἀντανάκλαση μέσα τῶν συνθηκῶν ὑπαρξῆς τῆς μέσα στό πολύπλοκο ὄλο, δηλαδή τῶν ἄλλων ἀντιφάσεων μέσα στό πολύπλοκο ὄλο, μ' ἄλλα λόγια ἡ ἄνιση ἀνάπτυξή τῆς (βλ. λ.).

ΕΠΙΣΤΗΜΗ (*science*). Βλ. **ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ** καί **ΠΡΑΚΤΙΚΗ**.

ΕΠΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑ/ΔΟΜΗ (*superstructure structure*). Στόν κλασικό μαρξισμό ὁ κοινωνικός σχηματισμός ἀναλύεται στά συστατικά τῆς οικονομικῆς δομῆς – δεσπόζουσας σέ τελευταία ἀνάλυση – καί τῶν σχετικῶν αὐτόνομων ἐποικοδομημάτων: 1) τοῦ κράτους καί τοῦ δικαίου· 2) τῆς ἰδεολογίας. Ὁ Ἄλτουσέρ τό διευκρινίζει χωρίζοντάς το σέ δομή (οἰκονομική πρακτική) καί ἐποικοδόμημα (πολιτική καί ἰδεολογική πρακτική). Ἡ σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτά τά τρία εἶναι σχέση μιᾶς δομῆς μέ δεσπόζουσα καθορισμένης σέ τελευταία ἀνάλυση ἀπό τή δομή.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΜΑΡΞ, ΝΕΟΤΗΤΑΣ, ΩΡΙΜΑΝΣΗΣ ΚΑΙ ΩΡΙΜΟΤΗΤΑΣ (*œuvres de jeunesse, de maturation et de la maturité de Marx*). Ὁ Ἄλτουσέρ ἀπορρίπτει τήν ἄποψη ὅτι τά ἔργα τοῦ Μάρξ ἀποτελοῦν μιά θεωρητική ἐνότητα. Τά χωρίζει ὡς ἑξῆς: ἔργα τῆς νεότητος (μέχρι τό 1844)· ἔργα τῆς τομῆς (-1845)· ἔργα τῆς ὠρίμανσης (1845-57) ἔργα τῆς ὠριμότητος (1857-83). Πρέπει ὅμως νά θυμόμαστε ὅτι ἡ ἐπιστημολογική τομή δέ μπορεῖ νά εἶναι οὔτε στιγμιαία οὔτε νά συντελεστεῖ μιά γιά πάντα: πρέπει νά θεωρεῖται σάν «συνεχῆς τομή», καί ἡ κριτική τῆς ἰσχύει ἀκόμα καί γιά τά πιό πρόσφατα ἔργα τοῦ Μάρξ, πού «ἐρωτοτροποῦν» μέ τίς χεγκελιανές ἐκφράσεις καί περιέχουν προμαρξιστικές «ἐπιβιώσεις».

ΘΕΩΡΙΑ, «**ΘΕΩΡΙΑ**», **ΘΕΩΡΙΑ** (*theorie, «theorie», Theorie*). Γιά τόν Ἄλτουσέρ ἡ θεωρία εἶναι μιά συγκεκριμένη, ἐπιστημονική, θεωρητική πρακτική. Στό κεφάλαιο 6 «Γιά τήν Ὑλιστική Διαλεκτική», μιά διάκριση γίνεται ἐπίσης ἀνάμεσα στή θεωρία» (μέσα σέ εἰσαγωγικά) καί τό καθοριστικό θεωρητικό σύστημα μιᾶς δοσμένης ἐπιστήμης,

ἡ θεωρία (2) ἡ ἀναπαράσταση μέ διαλεκτικὴν ἀποψη καὶ ἐπιστημολογία (εἰκόνες, μῦθοι, ἱστορικὰ γεγονότα) καί τὴ θεωρία (μέ κεφάλαιο Θ), τὴ θεωρία τῆς πρακτικῆς γενικά, δηλαδή τὸ διαλεκτικὸ ὕλισμό. [Μέ λίγα λόγια στόν πρόλογο τῆς ἰταλικῆς ἐκδόσεως τοῦ Διαβάζοντας τὸ Κεφάλαιο, πού μπήκε καί στή νέα γαλλικὴ ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου, ἐπισημαίνω ὅτι τῶρα θεωρῶ τόν ὀρισμὸ τῆς φιλοσοφίας (Θεωρία ὡς «ἡ Θεωρία τῆς θεωρητικῆς πρακτικῆς») μονόπλευρη καί, κατὰ συνέπεια, ψεύτικη σύλληψη τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ. Θετικὲς ἐνδείξεις τοῦ νέου ὀρισμοῦ πού προτείνω μποροῦν νά βρεθοῦν: 1) σέ μιά συνέντευξη δημοσιευμένη στήν *Unità* τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1968, πού ἀναδημοσιεύτηκε στήν ἰταλικὴ ἐκδοσὴ τοῦ Διαβάζοντας τὸ Κεφάλαιο καί στό *La Pensée* (Ἀπρίλιος 1968)· στό *Ὁ Λένιν καί ἡ Φιλοσοφία*, τὸ κείμενο τῆς διάλεξης πού ἔδωσα στή Γαλλικὴ Φιλοσοφικὴ Ἑταιρία τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1968, καί ἐκδόθηκε μέ τόν ἴδιο τίτλο ἀπό τίς ἐκδόσεις Maspero τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1969. Ὁ νέος ὀρισμὸς τῆς φιλοσοφίας μπορεῖ νά συνοψιστεῖ σέ τρία σημεῖα: 1) ἡ φιλοσοφία «ἀναπαριστᾷ» τὴν ταξικὴ πάλη στή σφαῖρα τῆς θεωρίας, ἐπομένως ἡ φιλοσοφία δέν εἶναι οὔτε ἐπιστῆμη οὔτε καθαρὴ θεωρία (Θεωρία), ἀλλὰ μιά πολιτικὴ πρακτικὴ διαμεσολάβηση στή σφαῖρα τῆς θεωρίας· 2) ἡ φιλοσοφία «ἀναπαριστᾷ» τὴν ἐπιστημονικότητα στή σφαῖρα τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, ἐπομένως ἡ φιλοσοφία δέν εἶναι ἡ πολιτικὴ πρακτικὴ, ἀλλὰ μιά θεωρητικὴ πρακτικὴ τῆς διαμεσολάβησης στή σφαῖρα τῆς πολιτικῆς· 3) ἡ φιλοσοφία εἶναι μιά πρωτότυπη «στιγμὴ» (διαφέρει ἀπὸ τίς στιγμὲς τῆς ἐπιστήμης καί τῆς πολιτικῆς) πού ἀντιπροσωπεύει ἐκείνη τὴ μοναδικὴ στιγμή πλάι στήν ἄλλη, μέ τὴ μορφή μιᾶς εἰδικῆς διαμεσολάβησης (πολιτικο-θεωρητικῆς) Λ.Α.]

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ (*idéologie*). Ἰδεολογία εἶναι ἡ «βιωμένη» σχέση ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καί τόν κόσμο τους, ἢ μιά ἀντανάκλασμένη μορφή αὐτῆς τῆς ἀσυνείδητης σχέσης, γιά παράδειγμα μιά «φιλοσοφία» κλπ. Διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμη ὄχι ἀπὸ τὴν ψευδότητά τῆς, γιατί μπορεῖ νά εἶναι συναφῆς καί λογικὴ (γιά παράδειγμα, ἡ θεολογία), ἀλλὰ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πρακτικὸ-κοινωνικὸ ἐπικρατεῖ μέσα τῆς πάνω ἀπὸ τὸ θεωρητικὸ καί πάνω ἀπὸ τὴ γνώση. Ἀπὸ ἱστορικὴ ἀποψη, προηγείται τῆς ἐπιστήμης πού παραγεταῖ ἀπὸ τὴν ἐπιστημολογικὴ τομὴ μαζί τῆς, ἀλλὰ ἐπιβιώνει πλάι στήν ἐπιστῆμη σάν οὐσιαστικὸ στοιχεῖο κάθε κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, ὅπου περιλαμβάνονται καί οἱ σοσιαλιστικὲς καί ἀκόμα κι οἱ κομμουνιστικὲς κοινωνίες.

ΟΛΟΤΗΤΑ (*totalité, Totalität*). Ἀρχικὰ χεγκελιανὴ ἐννοια πού ἔχει συχιστεῖ μέ τὴ χρῆση τῆς ἀπ' ὄλους τοὺς θεωρητικούς πού θέλουν νά τονίσουν τὸ ὄλο ἀντὶ γιά τὰ διάφορα μέρη ὁποιοῦδήποτε συστήματος. Ὡστόσο, ἡ χεγκελιανὴ καί ἡ μαρξιστικὴ ὀλότητα εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὲς. Ἡ χεγκελιανὴ ὀλότητα εἶναι ἡ οὐσία πίσω ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν φαινομένων τῆς, ἀλλὰ ἡ μαρξιστικὴ ὀλότητα εἶναι μιά δομὴ μέ δεσπόζουσα.

ΠΡΑΚΤΙΚΗ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ (*pratique*

économique, politique, idéologique et théorique). Ο Άλτουσέρ παίρνει τη θεωρία που εισήγαγε ο Ένγκελς και επεξεργάστηκε πολύ ο Μάο Τσέ-Τούνγκ, ότι η οικονομική, πολιτική και ιδεολογική πρακτική είναι τρεις πρακτικές (διαδικασίες παραγωγής ή μετασχηματισμού) που αποτελούν τον κοινωνικό σχηματισμό. Η οικονομική πρακτική είναι ο μετασχηματισμός της φύσης από την ανθρώπινη εργασία σε κοινωνικά προϊόντα, πολιτική πρακτική ο μετασχηματισμός των κοινωνικών σχέσεων με την επανάσταση, ιδεολογική πρακτική ο μετασχηματισμός μιας σχέσης με το βιωμένο κόσμο σε νέα σχέση μέσα από την ιδεολογική πάλη. Προσπαθώντας να υπογραμμίσει τη διαφορά ανάμεσα στην επιστήμη και την ιδεολογία, ο Άλτουσέρ επιμένει πως η θεωρία αποτελεί μία τέταρτη πρακτική, τη θεωρητική πρακτική, που μετασχηματίζει την ιδεολογία σε γνώση με τη θεωρία. Καθοριστικό στοιχείο σε κάθε πρακτική είναι η εργασία της παραγωγής που συνενώνει πρώτες ύλες, ανθρώπους και μέσα παραγωγής - όχι τους ανθρώπους που εκτελούν την εργασία, που επομένως δε μπορούν να ισχυριστούν πως είναι υποκείμενα της ιστορικής διαδικασίας. Βοηθητικές πρακτικές εξετάζονται επίσης από τον Άλτουσέρ, όπως π.χ. η τεχνική πρακτική (*pratique technique*).

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ (*problématique*). Μία λέξη ή έννοια δε μπορεί να εξεταστεί απομονωμένη· υπάρχει μόνο μέσα στο θεωρητικό ή ιδεολογικό πλαίσιο όπου χρησιμοποιείται: την προβληματική της. Μία συσχετική έννοια φαίνεται καθαρά στο *Τρέλα και Πολιτισμός* του Foucault. Θα πρέπει να τονιστεί ότι η προβληματική δεν είναι κοσμοαντίληψη. Δεν είναι ουσία της σκέψης ενός ατόμου ή εποχής, που μπορεί να συναχθεί από ένα σώμα κειμένων με μία εμπειρική, γενικευμένη ανάγνωση· συγκεντρώνεται στην *απουσία* προβλημάτων και έννοιων μέσα στην προβληματική, καθώς και στην παρουσία τους· επομένως μπορούμε να φτάσουμε σ' αυτήν και με μία συμπτωματική ανάγνωση (*lecture symptomale*), κατά το πρότυπο του φροϋδικού ψυχαναλυτή που διαβάσει τις κουβέντες του ασθενούς του.

ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ-ΣΤΗ-ΣΚΕΨΗ / ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ-ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ (*concret-de-Pensée/concret-réel*). Στην ιδεολογία του Φουερμπαχ, τό έντατενιστικό άφηρημένο (βλ. λ.), ή θεωρία, αντιτίθεται στο συγκεκριμένο, την πραγματικότητα. Για τον ώριμο Μάρξ όμως, τό θεωρητικό άφηρημένο και τό συγκεκριμένο υπάρχουν και τά δύο στή σκέψη σαν Γενικότητες I και III (βλ. λ.). Τό συγκεκριμένο-στή-σκέψη παράγεται εξολοκλήρου στή σκέψη, ενώ τό πραγματικό-συγκεκριμένο «έπιβιώνει ανεξάρτητα έξω από τή σκέψη πριν και μετά» (Μάρξ).

ΣΥΓΚΥΡΙΑ (*conjoncture*). Η κεντρική έννοια της μαρξιστικής επιστήμης της πολιτικής (πρβ. την «παρούσα στιγμή» του Λένιν): σημαίνει την άκριβη ισορροπία δυνάμεων, την κατάσταση επικαθορισμού (βλ. λ.) των αντιφάσεων σε κάθε δοσμένη στιγμή στην οποία

πρέπει να εφαρμοστούν πολιτικές τακτικές.

ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ (*conscience*). Ένας όρος που δηλώνει τη σφαίρα όπου τοποθετείται ή ιδεολογία («ψευδής συνείδηση») και ξεπερνιέται («αληθινή συνείδηση»), νοθευμένος από την προμαρξιστική ιδεολογία του νεαρού Μάρξ. Μάλιστα, λέει ο Άλτουσέρ, η ιδεολογία είναι βαθιά *άσυνείδητη*, είναι μία δομή επιβλημένη άθελητα στην πλειονότητα των ανθρώπων.

-ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ (*formation sociale*). [Μία έννοια που σημαίνει τη λεγόμενη «κοινωνία». Λ.Α.] Τό συγκεκριμένο πολύπλοκο όλο που περιλαμβάνει την οικονομική πρακτική, την πολιτική πρακτική και την ιδεολογική πρακτική (βλ. λ.) σε όρισμένο τόπο και φάση ανάπτυξης. Ο ιστορικός ύλισμός είναι ή επιστήμη των κοινωνικών σχηματισμών.

ΤΟΜΗ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΗ (*coupure épistémologique*). Μία έννοια που εισήγαγε ο Γκαστόν Μπασελάρ στο *La Formation de l'Esprit Scientifique*, και συσχετίστηκε με χρήσεις του όρου στις μελέτες στην ιστορία των ιδεών από τον Guanguilhem και τον Foucault. Περιγράφει τό άλμα από τον προ-έπιστημονικό κόσμο των ιδεών στον επιστημονικό κόσμο. Τό άλμα αυτό έμπεριέχει μία ριζική ρήξη με τον όλο τύπο και πλαίσιο αναφοράς των προεπιστημονικών (ιδεολογικών) έννοιων, και τη δόμηση ενός νέου σχήματος (προβληματική - βλ. λ.). Ο Άλτουσέρ τον εφαρμόζει στή μαρξική απόρριψη της χεγκελιανής και φουερμπαχιανής ιδεολογίας στή νεότητά του, και στή δόμηση των βασικών έννοιων του διαλεκτικού και ιστορικού ύλισμού (βλ. λ.) στα όψιμα έργα του.

ΥΛΙΣΜΟΣ, ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ (*matérialisme dialectique et historique*). Οι ιστορικιστές, ακόμα κι εκείνοι που ισχυρίζονται πως είναι μαρξιστές, απορρίπτουν την κλασική μαρξιστική διάκριση ανάμεσα στον ιστορικό και τό διαλεκτικό ύλισμό, γιατί βλέπουν τη φιλοσοφία σαν την αυτογνωσία της ιστορικής διαδικασίας, και επομένως ταυτίζουν τη φιλοσοφία και την επιστήμη της ιστορίας· στή καλύτερη περίπτωση, ο διαλεκτικός ύλισμός ανάγεται στην ιστορική μέθοδο, ενώ ή επιστήμη της ιστορίας είναι τό περιεχόμενό του. Ο Άλτουσέρ, απορρίπτοντας τον ιστορικισμό, απορρίπτει αυτή την ταύτιση. Γι' αυτόν, ο ιστορικός ύλισμός είναι ή επιστήμη της ιστορίας, ενώ ο διαλεκτικός ύλισμός, ή μαρξιστική φιλοσοφία, είναι ή θεωρία της επιστημονικής πρακτικής (βλ. θεωρία).

«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»/ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ («philosophie»/philosophie). Η «φιλοσοφία» (σε εισαγωγικά) χρησιμοποιείται για να καταδείξει τις αντανάκλασμένες μορφές της ιδεολογίας, σαν αντίθετης στή θεωρία. Βλ. και τις παρατηρήσεις του ίδιου του Άλτουσέρ για την όρολογία που υιοθετεί, στο ίδιο βιβλίο. Η φιλοσοφία (χωρίς εισαγωγικά) χρησιμοποιείται στα μεταγενέστερα γραπτά δοκίμια για να καταδείξει τη μαρξιστική φιλοσοφία, δηλαδή τό διαλεκτικό ύλισμό.